

Т.ШЕВЧЕНКО

ДАЧНА МАКІЯН

ТЯРІС ШЕВЧЕНКО

ГАЙДАМАКИ

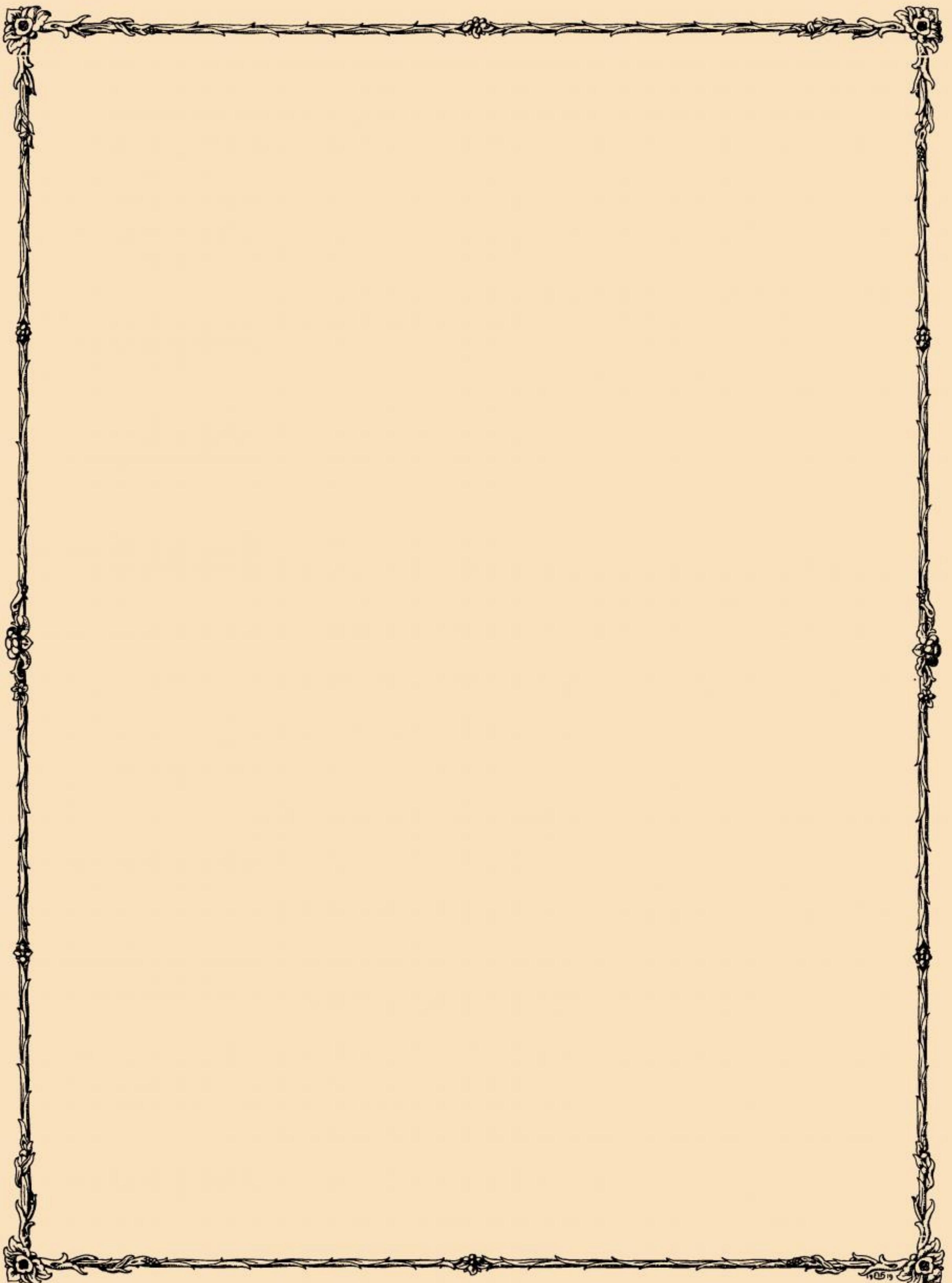
ВИДАННЯ ІЛЛЮСТРОВАНЕ

АРТИСТОМ

Я.Р. СЛЯСТЬОНОЮ

УКРАЇНСКА НАКЛАДНА КИЕВ-ЛІЙПЦІГ
ГАЛИЦЬКА НАКЛАДНА КОЛОМИЯ
UKRAINIAN PUBLISHING WINNIPEG MAN.

Року 1886 з'явилось в Петербурзі, в типографії А. С. Суворина, перше розкішне, *in folio*, видання Шевченкової історичної поеми „Гайдамаки“. Численні ілюстрації і вінети робив відомий український мальляр-художник А. Г. Сластьона. Він хіснувався радами й вказівками таких знавців української минувших та старовини як Костомарів й Антонович. Між ілюстраціями були рисунки: Шевченко в домовині (з портрету роботи В. П' Верещагіна) й Шевченкова могила. Їх видано також окреме. І багато інших рисунків Сластьони до „Гайдамаків“ передруковано у всяких наших журналах, а то й на пречісних листках, так що нині це, мабуть чи не найбільш розповсюднені з усіх наших ілюстрацій до творів Тараса Шевченка.

Перше видання ілюстрованих „Гайдамаків“ мало, крім українського оригінального тексту, також перевід на російську мову Н. В. Гербеля і коротку передмову дослідника Запорожської старовини Д. І. Еварницького.

З тоЯ пори минуло тридцять кілька літ. Чи-маю нових видань Шевченкових творів з'явилося. Чи-маю зроблено для провірения і справлення їх текстів, чимало намальовано нових ілюстрацій до деяких поем найбільшого українського поета. Вони розкинені по різних наших і чужих журналах. Спробу повного ілюстрованого видання творів Т. Г. Шевченка (Катеринослав 1914) годі вважати вдачною. „Гайдамаки“ мають там одну вінету й три ілюстрації, а саме: „Галайда й Оксана на любій розмові“, „Осталися діти й собаки“, та „Гонта копає яму для своїх синів“. Найкращий з них рисунок другий; перший і третій начеркнені й виведені надто недбало, й поверховно. Вони, не тільки не скріплють, а мабуть ослаблюють ті образи, які мають собі в уяві пересічний читач „Гайдамаків“.

Ілюстроване видання Сластьони так і осталося по нині-день одиночним. Про вартість його можна ріжно балакати, та на одне мусить бути згода, а саме, що д. Сластьона ставив ся до свого діла, дуже поважно. Красвид, одяг, твари, простудіюваві,— скрізь видно багато праці і найліпшої волі Шевченкову поезію перенести в вірша в мальлярський образ. Що це річ незлегка, доказом власна ілюстрація Шевченка до його поеми „Катерина“.

А все-ж таки повелось д. Сластьоні змалювати деякі моменти з „Гайдамаків“ сильно й гарно, („Смерть Титара“, „Оа Дніпре, міа Дніпре“, „Я сирота з Вільшаної“) деякі з віhet він нарисував вдумчivo і з штатизмом для тексту.

Тож думасмо, що українська суспільність радо повітає нове видання Шевченкових „Гайдамаків“ з ілюстраціями Сластьони.

Видавмо їх без перевodu Гербеля і без вступного слова Еварипцького.

За час від першого видання поширилося у нас на стільки знання історії рідного краю і знання української літератури, що загальні замітки про „Гайдамаки“ — зайві. А перевід Гербеля не годний стояти поруч оригіналу.

Видавництво.

Сини мої, гайдамаки!
Світ широкий, воля!
Ідіть, сини, погуляйте,
Пошукайте долі!

ВАСИЛЕВ ІВ. ГРИГОРОРИЧ.
На пам'ять 22-го КВІТНЯ 1858 року.

Все йде, все минає і краю немає...
Куди ж воно ділось? відкіля взялось?
І дурень, і мудрий нічого не знає.
Живе... умірає... Одно зацвілó,
А друге завяло, на віки завяло,
І листя пожовкле вітри рознесли.
А сонечко встане, як перше вставало;
І зорі червоні, як перше плилý,
Шопливуть і потім; і ти, біолодицій,
По синьому 'небу вийдеш погулять,
Вийдеш подивиться в жолобок, криницю
І в море безкрас, і будеш сіять,
Як над Вавилоном, над його садами,
І над тим, що буде з нашими синами.
Ти вічний без краю!... Люблю розмовляти,
Як з братом, з сестрою, розмовляти з тобою,
Співати тобі думу, що ти ж напіштовав.
Порай мені ще раз, де дітись з журбою?
Я не одинокий, я не сирота:
Єсть у мене діти, та де їх подіти?
Заховати з собою? Гріх: душа жива!
А може їй легше буде на тім світі,
Як хто прочитає ті слізозі слова,
Що так вона щиро колись виливала,
Що так вона нишком над ними ридала.
Ні, не заховаю, бо душа жива!
Як небо блакитне, нема йому краю,
Так душі почину і краю немає.
А де вона буде? Химерні слова!

Згадай же хто-небудь її на сім світі,—
Безславному тяжко сей світ покидатъ.
Згадайте, дівчата, вам треба згадатъ!
Вона вас любила, рожевій квіти,
І про вашу долю любила співатъ.

Поки сонце встане, спочивайте діти!
А я поміркую, ватажка де взяти.

Сини мої, гайдамаки!
Світ широкий, воля!
Ідіть, сини, погуляйте,
Пошукайте долі!
Сини мої невеликі,
Нерозумні діти!
Хто вас щиро без матері
Привітає в світі?
Сини мої! Орли мої!
Летіть в Україну!
Хоч і лихо зострінеться,
Так не на чужині.
Там найдеться душа щира,
Не дасть погибати;
А тут... а тут... тяжко, діти!
Коли пустять в хату,
То зострівши, насміються.
Такі, бачте, люди:

Все письменні, друковані,
 Сонце навіть гудять:
 »Не відтіля, каже, сходить,
 Та не так і світить;
 Оттак, каже, було-б треба...«
 Що маєш робити?
 Треба слухати, може й справді
 Не так сонце сходить,
 Як письменні начитали.
 Розумні та й годі!
 А що-ж на вас вони скажуть?
 Знаю вашу славу!
 Поглувують, покепкують,
 Та й кинуть під лаву.
 »Нехай, скажуть, спочивають,
 Поки батько встане
 То розкаже по-нашому
 Про свої гетьмани.
 А то дурень розказув
 Мертвими словами,
 Та якогось-то Ярему
 Веде перед нами
 У постолах. Дурень! дурень!

Султан, паркет, шпори,—
 От де слава! А то співа:
 »Грає синє море«,
 А сам плаче; за тобою
 І твоя громада
 У сіряках...«
 ·Правда, мудрі!
 Спасибі за раду!
 Теплий кожух, тілько шкода,
 Не на мене шитий,
 А розумне ваше слово
 Брехнею підбите.

Вибачайте! Кричіть собі!
 Я слухати не буду,
 Та й до себе не покличу:
 Ви розумні люди,
 А я дурень; оден собі
 У моїй хатині
 Заспіваю, зарідаю,
 Як мала дитина.
 Заспіваю: море грає,
 Вітер повіває,

Били, а не вчили:
 Од козацтва, од гетьманства
 Високі могили,
 Більш нічого не осталось,
 Та й ті розривають;
 А він хоче, щоб слухали,
 Як старці співають!
 Дарма праця, пане-брате!
 Коли хочеш гроший,
 Та ще й слави, того дива,
 Співай про «Матрьошу»,
 Про «Парашу, радость нашу»

Степ чорніє, і могила
 З вітром розмовляє.
 Заспіваю: розвернулась
 Висока могила,
 Аж до моря Запорожці
 Степ широкий вкрили:
 Отамани на вороних
 Перед бунчуками
 Вигравають, а пороги
 Між очеретами
 Ревуть, стогнуть, розсердились.
 Щось страшне співають!

Послухаю пожурюся,
 У старих спитаю:
 Чого, батьки, сумуєте?
 —»Не весело, сину!
 Дніпро на нас розсердився,
 Плаче Україна...«
 І я плачу. А тим часом
 Пишними рядами
 Виступають отамани,
 Сотники з панами,
 І гетьмани, всі в золоті.
 У мою хатину
 Прийшли, сіли коло мене,
 І про Україну
 Розмовляють, розказують:
 Як Січ будували,
 Як козаки на байдаках

Кобзар вішварив, а козаки,
 Аж Хортиця гнеться,
 Метелиці та гопака
 Гуртом оддирають;
 Кухоль ходить, переходить,
 Так і висихає.
 »Гуляй, пане, без жупана!
 Гуляй, вітре, полем!
 Грай, кобзарю, лий, шинкарю,
 Поки встане доля!«
 Взявши в боки, на-вприядки
 Парубки з дідами:
 »Оттак, діти, добре, діти!
 Будете панами!«
 Отамани на бенкеті,
 Неначе на раді,
 Похожають, розмовляють...

Пороги минали,
 Як гуляли по синьому,
 Грілися в Скутарі,
 Та як, люльки закуривші
 В Польщі на пожарі,
 В Україну верталися,
 Як бенкетували...
 »Грай, кобзарю! лий, шинкарю!—
 Козаки гукали.
 Шинкар, знає, наливас
 І не схаменеться;

Вельможна громада
 Не втерпіла, ударила
 Старими ногами;
 І я дивлюсь, поглядаю,
 Сміюся слезами.

Дивлюся, сміюся, дрібні утираю:
 Я не одинокий, є з ким в світі жити!
 У моїй хатині, як в степу безкраїм,
 Козацтво гуляє, байрак гомонить;

У моїй хатині синє море грас,
Могила сумус, тополя шумить,
Тихесенъко «Гриця» дівчина співає—
Я не одинокий, с з ким вік дожить!

Отде мое добро, гроши,
Отде моя слава!
А за раду—спасибі вам
За раду, лукаву!
Буде з мене, поки живу,
І мертвого слова,
Щоб виливати журбу, сльози.
Бувайте здорові!
Піду синів випровожать
В далеку дорогу.
Нехай ідуть, може найдуть
Козака старого,
Що привіта моїх діток
Старими сльозами.
Буде з мене. Скажу ще раз:
Пан я над панами!

Оttак, сидя кінець стола,
Міркую, гадаю:
Кого просить? Хто поведе?
На дворі світас,
Погас місяць, горить сонце.
Гайдамаки встали,
Помолились, одяглися,
Кругом мене стали.
Сумно, сумно, як сироти.
Мовчки похилились:
—»Благослови, кажуть, батьку.
Поки маєм силу,
Благослови шукать долю
На широкім світі!«
—»Пострівайте! Світ не хата.
А ви малі діти,
Нерозумні. Хто ватажком
Піде перед вами?
Хто проведе? Лихо, діти,
Лихо мені з вами!
Викохав вас, вигодував,
Виросли чималі,
Йдете в люди, а там тепер
Все письменне стало.

Вибачайте, що не вивчиль,
Бо й мене, хоч били,
Добре били, а багато
Де-чому навчили!
Тма, мна знаю, а оксію
Не втну таки й досі.
Що ж вам скажуть? Ходім, сини,
Ходімо, попросим!
Єсть у мене щирий батько
(Рідного немає),
Дасть він мені раду з вами,
Бо сам, здоров; знає,
Як то тяжко блукати в світі
Сироті без роду;
А до того душа щира,
Козацького роду,
Не одцуравсь того слова,
Що мати співала,
Як малого повивала,
З малим розмовляла,
Не одцуравсь того слова,
Що про Україну
Сліпий старець сумуючи
Співає під тином.
Любіть ї, думу правди,
Козацьку славу,
Любіть ї! Ходім, сини,
На раду ласкаву!
Як-би не він спіткав мене
При лихій годині,
Давно-б досі заховали
В снігу на чужині;
Заховали-б тай сказали:
»Так якесь ледащо!«
Тяжко-важко нудить світом,
Не знаючи, за-що.
Минулося, щоб не снилось!..
Ходімо, хлопята!
Коли мені на чужині
Не дав погибати,
То й вас прийме, привітає,
Як свою дитину.
А од його, помолившись,
Гайдя в Україну!«
Добриден же, тату, в хату!
На твоїм порогу
Благослови моїх діток
В далеку дорогу!

Інтродукція.

Була колись шляхетчина,
Вельможна пані,—
Мірялася з Москалями,
З Ордою, з султаном,
З Німогою. Було колись..
Та що не минає?
Було, шляхта знай чваниться,
День і ніч гуляє,
Та королем коверзует—
Не кажу Степаном,
Або Яном Собісським,—
Ті два незвичайні.
А іншими... Небораки
Мовчки панували.
Сейми, сеймік.. ревіли,—
Сусіди мовчали,
Дивилися, як королі
Із Польщі втікають,
Та слухали, як шляхетство
Навісне гукає:
Niepozwalam! niepozwalam!
Шляхта репетує,
А магнати палять хати,
Шабельки гарпують.

Довго таке творилося,
Поки не в Варшаві
Запанував над Лихами
Понятовський жвавий.

Запанував, та й думав шляхту
Приборкати трошки,— не зумів.
Хотів добра, як дітям мати,
А може й ще чого хотів.
Єдине слово »piepozwalam«
Хотів у шляхти одібрать,
А потім... Польща запалала,
Шляхта сказилася; кричать:
—»Слово гонору, дарма праця!
Поганець, наймит Москя!«
На гвалт Пулавського і Паца
Встас шляхетьськая земля,
І — разом сто конфедерацій.

Розбрелись конфедерати
По Польщі, Волині,
По Литві, по Молдаванах
І по Україні;
Розбрелися, та й забули

Волю ратувати,
Полигáлися з Жидами,
Та й ну руйнувати.
Руйнували, мордували.

Церквами топили...
А тим часом гайдамаки
Ножі освятили.

Ярема.

—»Яремо! герш-ту, хамів сину?
Піди кобилу приведи!
Подай патинки господини.
Га принеси мені води!
Вимети хату! внеси дрібва!
Посип індикам! гусям дай!
Піди до льоху, до корови.
Та швидче, хаме!... Пострівай!
Упоравшись, біжи в Вільшану:
Імости треба. Не барись!—

Пішов Ярема, похиливсь

Оттак у-ранці Жид поганий
Над козаком ковераував.
Ярема гнувся, бо не знов,
Не знов сіромаха, що виростили крила,
Що неба достане, коли полетить,
Не знов, нагинауся.

О Боже мій милий!
Тяжко жити на світі, а хочеться жити:
Хочеться дивитись як сонечко сяє,
Хочеться послухати, як море заграє,
Як пташка щебече, байрак томонить,
Або чорнобриви в гаю заспіває...
О Боже мій милий, як весело жити!

Сирота Ярема, сирота убогий:
Ні сестри, ні брата, нікого нема!
Попихач жидівський, виріс у порогу,
А не клене долю, людий не займа.
Та й за-що їх лаять? Хіба вони знають,
Кого треба гладити, кого катувати?
Нехай бенкетують! У їх доля дбає,
А сироті треба самому придбать.
Трапляється, часом тихенько заплаче,
Та й то не од того, що серце болить:
Що-небудь згадає, або що побачить...
Та й знову до праці: оттак треба жити!
На-що батько, мати, високі палати,
Коли нема серця з серцем розмовляти?
Сирота Ярема, сирота багатий,
Бо є з ким заплакати, є з ким заспівати,
Єсть карі очі, як віроњки сяють,
Білі рученята мліють, обнімають,
Єсть серце єдине, серденко дівоче,
Що плаче, сміється, як він того хоче;
Що плаче, сміється і мре й оживас,
Святим духом серед ночи по над ним вітас.

Оттакий-то мій Ярема,
Сирота багатий.
Таким і я колись то був...
Минуло, дівчата!

Минулося, розійшлося,
І сліду не стало.
Серце мліс, як згадаю...
Чому не осталось?

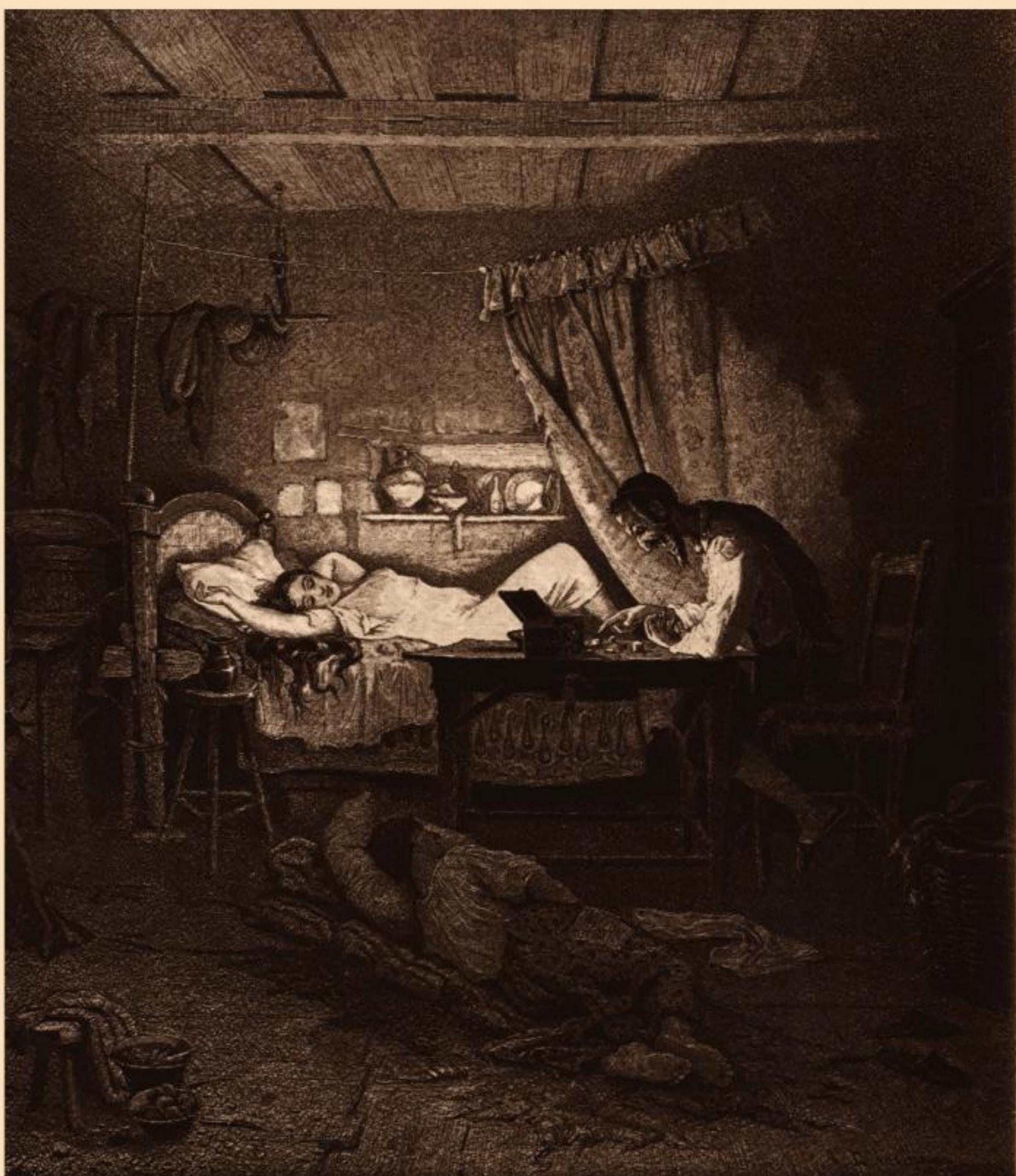
Чому не осталось? Чому не вітало?
Легше було б сльози, журбу виливать.
Люди одібрали, бо їм було мало.
»На-що йому доля? Треба закопати,
Він і так багатий!«

Багатий на лати
Та на дрібні сльози—бодай не втирати!
Доле моя, доле! Де тебе шукать?
Вернися до мене, до моєї хати,
Або хоч приснися... не хочеться спати!

Вибачайте, люди добрі!
Може, не до-ладу,
Та прокляте лихо-злідні
Кому не завадять?
Може ще раз зострінемось,
Поки шкандибаю
За Яремою по світу,
А, може... й не знаю.
Лихо, люди, всюди лихо,
Ніде пригорнувшись:
»Куди, каже, хилить доля,
Туди й треба гнуться,«—
Гнуться мовчки, усміхаться,
Щоб люди не знали,
Що на серці заховано,
Щоб не привітали.
Бо їх ласка—нехай сниться
Тому, в кого доля,
А сироті, щоб не снилась,

Не снилась ніколи!
Тяжко, нудно розказувати,
А мовчать не вмію.
Виливайся-ж, слово-сьози!
Сонечко не гріс,
Не висушить. Поділюся
Моїми сльозами,
Та не з братом, не з сестрою.
З німими стінами
На чужині... А поки-що
До корчми вернуся,
Що там робиться?

Жидюга
Дріжить, ізігнувшись
Над каганцем, лічить гроші
Коло ліжка, клятий.
А на ліжку... ох, аж душно!
Білі рученята
Розкидала, розкрилася,
Як квіточка в гаю
Червоніс; а пазуха...
Пазухи немас,
Розірвана... Мабуть, душно
На перині спати,
Одинокій, молоденькій
Ні з ким розмовляти,
Одна шепче... Несказано
Гарна нехрешена!
Ото дочка, а то батько,
Чортова кишеня.
Стара Хайка лежить долі,
В перинах поганих.
Де-ж Ярема? Взявши торбу,
Потяг у Вільшану.

Жидюга
Дріжить, ізігнувшись
Над каганцем, лічить гроші
Коло діжка, клятий.
А на ліжку... ох, аж душио!

Конфедерати.

— »Одчинай, проклятий Жиде!
Бо будеш битий! Одчинай!
Ламайте двері, поки вийде
Старий паскуда!«

— »Пострівай!
Стрівайте, зараз!«

— »Нагаями
Свиняче ухо! Жартувать,
Чи що ти хочеш?«

— »Я? З панами?
Крий Боже! Зараз, дайте встать,
Ясновельможні! (нишком — свині!)«

— »Пане полковнику, ламай!«
Упали двері, а нагай
Малює вздовж жидівську спину.
»Здоров, свине! Здоров, Жиде!
Здоров, чортів сину!«

Та нагаем, та нагаем.
А Жид зогнув спину:
»Не жартуйте, мості-пане!«

— »Добрий вечір в хату!
Ще раз шельму! ще раз!... год!
Вибачай, проклятий!
Добрий вечір! А де дочка?«

— »Умерла, панове!«

— »Лжеш, Іудо! нагаями!«
Посипались знову...
»Ой паночки, голубчики,
Сї-Богу, немає!«

— »Брешеш, шельмо!«

— »Коли брешу,
Нехай Бог карає!«

— »Не Бог, а ми. Признавайся!«

— »На-що-б мав ховати,

Як-би жива? Нехай, Боже,
Щоб я був проклятий!...«

»Ха, ха, ха, ха! Чорт, панове,
Літанью співає.
Перехрестись!«

— »Як же воно?
Далебі, не знаю.«

— »Оттак, дивись!«

Лях хреститься,
А за ним Іуда.
»Брає! браво! охрестили!
Ну, за таке чудо
Могоричу, мості-пане!
Чуєш, охрещений?
Могоричу!«

— »Зараз, зараз!«
Ревуть, мов скажені;
Ревуть Лахи, а поставець
По столу гуляє.
»Єще Польща не згинела! —
Хто куди гукає.
— »Давай, жиде!«

Охрещений

Із льоху та в хату,
Знай, шмигляє, наливає;
А конфедерати,
Знай, гукають: — »Жиде! меду!«

Жид не скаменеться.
— »Де цимбали? грай, псявіро!«

Аж корчма трясеться —
Краковяка оддибають,
Вальса та мазура.
А Жид гляне та нищечком:

»Шляхетська натура!«
— «Добре, годі! Тепер співай!«
— «Не вмію, сї-Богу!«
— «Не божись, собача шкуро!«
— «Яку-ж вам? »Небогу«?

»Була собі Гандзя,
»Каліка небога,
»Божилася,
»Молиласа,
»Що боліди ноги;
»На панщину не ходила,
»А за парубками
»Тихесенько,
»Гарнесенько
»Поміж бурянами.«

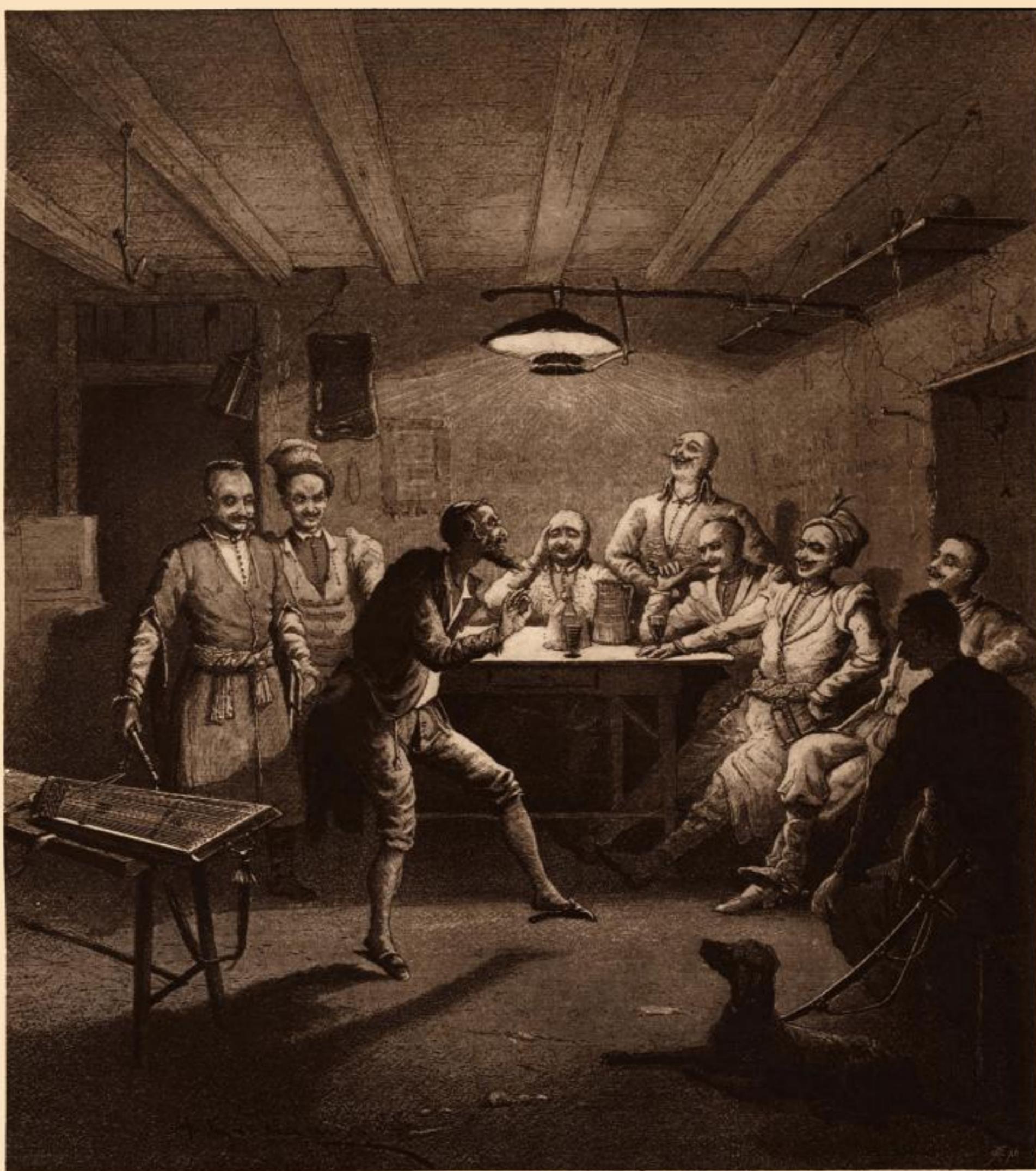
— «Годі! годі! де погана:
Схизмати співають.«
— «Якої-ж вам? Хіба отсю?
Стрівайте! згадаю...»

»Перед паном Хведором
»Ходить Жид, ходором,
»І задком,
»І передком
»Перед паном Хведірком,

— «Добре, годі! Тепер плати!«
— «Жартуєте, пане!
За-що платить?«
— «Що слухали
Не кривись, поганий!
Не жартую. Давай гроші!«
— «Де мені їх взяти?
Ні шеляга; я панською
Ласкою багатий.«
— «Лжеш, собако! Признавайся!
А нуте, панове.
Батогами!«

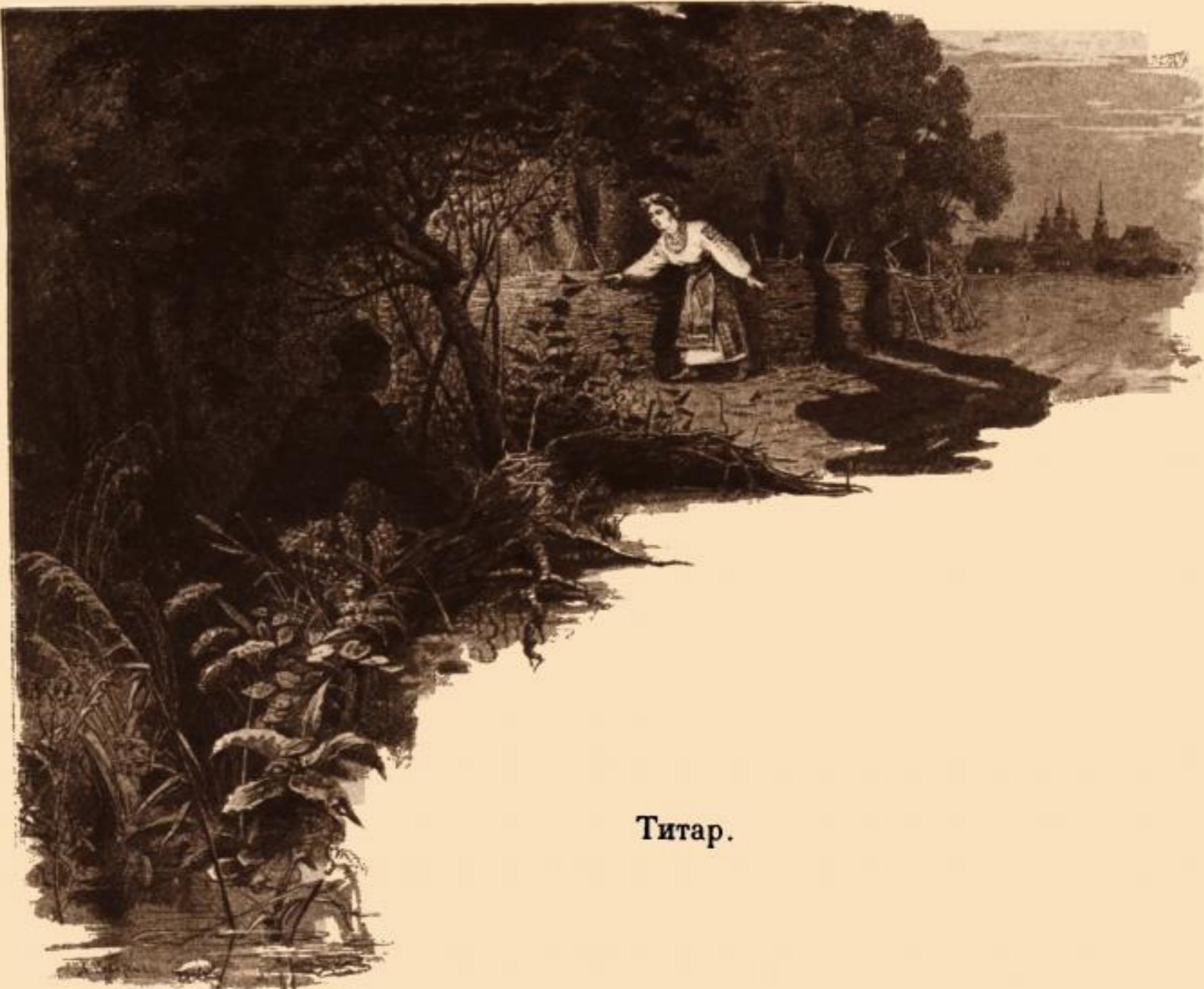
Засвистіли,
Хрестять Лейбу знову.

Періщили, періщили,
Аж піря летіло...
— «Єй же Богу, ні шеляга!
Іжте мос тіло!
Ні шеляга! гвалт, ратуйте!«
— «Ось ми поратуєм!«
— «Пострівайте! Я щось скажу...«
— «Почуєм, почуєм,
Та не бреши! Бо, хоч здохни,
Брехня не поможе.«
— «Ні... в Вільшаній...«
— «Твої гроші?«
— «Мої? Ховай Боже!
Ні, я кажу, що в Вільшаній.
— Вільшанські схизмати...«
»По три семі, по чотири
Живуть в одній хаті?...
Ми це знаєм, бо ми самі
Іх так одчуhrали...«
— «Та ні, не те... вибачайте!
Щоб лиха не знали,
Щоб вам гроші приснилися!...
Бачте, у Вільшаній...
У костьолі, у титаря...
А дочка Оксана!
Ховай Боже! Як панночка!
Що то за хороше!
А червінців! Хоч не його,
Так що? Аби гроші!«
— «Аби гроші, однаково!
Правду Лейба каже;
А щоб певна була правда,
Нехай шлях покаже.
Одягайся!«
Поїхали
Ляхи у Вільшану.
Оден тілько під лавою
Конфедéрат пяній
Нездужа встать, а курника,
Пяній і веселій:
»Jeszcze, kiedy my zyjemy,
Polska nie zginęła...«

»Перед паном Хведором
»Ходить Жид, ходором,
»І задком,
»І передком
»Перед паном Хведірком,

Титар.

»У, гаю, гаю
Вітру немає;
Місяць високо,
Зіроньки сяють.
Вийди, серденько—
Я виглядаю.
Хоч на годину,
Моя рибчина,
Виглянь, голубко!
Та поворкуєм,
Та посумуєм,
Бо я далеко
Сю ніч мандрюю.
Виглянь же, пташко,
Моє серденько,
Поки близенько,
Та поворкуєм...
Ох, тяжко, важко!«

Оттак, ходя по-під гасм,
Ярема співає,

Виглядає, а Оксани
Немає, немає.
Зорі сяють, серед неба
Світить біолицій;
Верба слуха соловейка,
Дивиться в криницю;
На калині, над водою,
Так і виливає,
Неначе зна, що дівчину
Козак виглядає.
А Ярема по долині
Ледве-ледве ходить,
Не дивиться, не слухає.

»На-що мені врода,
Коли нема щастя, коли нема долі?
Літа молодії марно пропадуть.
Один я на світі—стебло серед поля,
Його буйні вітри полем рознесуть.
Так і мене люди не знають, де діти.
За-що-ж одцурались? Що я сирота?«

Одно було серце, одно на всім світі,
Одна душа щира, та бачу, що й та,
Що й та оддурилась!«

І хлинули слізози.

Поплакав сердега, утер рукавом.
»Оставайсь здоровав! В далекій дорозі
Або найду долю, або за Дніпром
Ляжу головою. А ти не заплачеш,
А ти не побачиш, як ворон клює
Ті карі очі, ті очі козачі,
Що ти плювала, серденко мое!
Забудь мої слізози, забудь сиротину,
Забудь, що клялася, другого шукай!
Я тобі не пара, я в сірій свитині,
А ти титарівна! крашого вітай!
Вітай, кого знаєш! така моя доля!
Забудь мене, пташко, забудь, не журись!
А коли почусь, що на чужім полі
Сховали Ярему—нишком помолись,
Одна, серце, на всім світі
Хоч ти помолися!«
Та й заплакав сіромаха,
На кий похилився.

Плаче собі тихесенько..
Шелесть!... коли гляне:
По-під гасим, мов ласочка,
Крадеться Оксана.
Забув,—побіг,—обняліся...
— »Серде!—та й зомліли.

Довго, довго тілько—»серде!«
Та й знову німіли.

— »Годі, пташко!«
— »Ще трошечки,
Ще... ще, сизокрилий!
Вийми душу! Ще раз, ще раз...
Ох, як я втомилася!«
— »Одпочинь, моя ти зоре!
Ти з неба злетіла!«

Послав свитку. Як ясочка,
Усміхнулась, сіла.

— »Сідай же й ти коло мене!«

Сів, та й обнялися.
— »Серце мое, зоре моя,
Де се ти зоріла?«
— »Я сьогодні забарилася:
Батько занедужав,
Коло його все поралася.«

— »А мене й байдуже?«

— »Який бо ти, сй же Богу!«
І слізи блиснули.

— »Не плач, серце, я жартую.«

— »Жарти!«
Усміхнулась.
Прихилилась головкою,
Та й ніби заснула.

— »Бач, Оксано, я жартую,
А ти й справді плачеш!
Ну, не плач же, глянь на мене:
Завтра не побачиш:
Завтра буду я далеко,
Далеко, Оксано!
Завтра вночі у Чигрині
Свячений достану;
Дасть він мені срібло-золото,
Дасть він мені славу;
Одягну тебе, об'ю,
Посажу, як паву,
На дзиглику, як гетьманшу,
Та й дивитись буду...
Поки не вмру, дивитимусь.«
— »А може й забудеш?
Розбагатіш, у Київ
Поїдеш з панами,
Найдеш собі шляхтиночку
Забудеш Оксану!«

— »Хіба краща є за тебе?«
— »Може й є, не знаю.«
— »Гнівиш Бога, мое серце:
Крашої немає

Ні на небі, ні за небом,
Ні за синім морем
Нема крашої од тебе!«
— »Що се ти говориш?
Схаменися!«

— »Правду, рибко!«
Тай знову, тай знову.
Довго вони, як бачите,
Вели таку мову;
Цілувались, обнімались
З усієї сили;
То плакали, то божились,
То ще раз божились.
Ій Ярема росказував,
Як жити вони будуть,
Як окує всю в золото,
Як долю добуде,
Як виріжуть гайдамаки
Ляхів в Україні,

Як він буде панувати,
Коли не загине.
А ж обридло слухаючи,
Далебі, дівчата!
»Ото який! Мов і справді
Обридло!«

А мати
Або батько, як побачать,
Що ви, мої любі,
Таке диво читасте,—
Гріха на всю губу!
Тоді, тоді—та цур йому!

А дуже цікаве!
А надто вам росказати би,
Як козак чорнявий
Під вербою над водою
Обнявши сумус;
А Оксана, як голубка,
Воркує, цілує,
То заплаче, то зомліє,
Головоньку схилить:
»Серце мое, доле моя!
Соколе мій милий!
Мій...

А ж верби нагинались
На такую мову.
Ото мова! Не роскажу,
Мої чорноброві,

Не роскажу против ночі,
А то ще присниться;
Нехай собі розійдуться
Так, як і зійшлися:
Тихесенько, гарнесенько,
Щоб ніхто не бачив
Ні дівочі дрібні слози,
Ні щирі козачі.
Нехай собі!... Може, ще раз
Вони на сім світі
Зострінуться... Побачимо...

А тим часом світить
З усіх вікон у титаря.
Що-то там твориться?
Треба глянути та росказать...
Бодай не дивиться!
Бодай не дивитись, бодай не казати!
Бо за людий сором, бо серце болить.
Гляньте, подивіться: то конфедерати,
Люди, що зібрались волю боронить!
Боронять, прокляті! Будь проклята мати,
І день, і година, коли понесла,
Коли породила, на світ привела!
Дивіться, що роблять у титаря в хаті
Пекельні діти!

У печі палà
 Огонь і світить на всю хату;
 В кутку собакою дріжить
 Проклятий жид. Конфедерати
 Кричать до титаря: «Хоч жить?
 Скажи, де гроши!»
 Той мовчить.
 Налигачем скрутили руки,
 Об землю вдарили: нема,
 Нема ні слова.
 — «Мало муки,
 Давайте приску! Де смола?
 Крапи його! Оттак! Холоне?
 Мерцій же приском посипай!
 Що? Скажеш, шельмо?... І не стогне!
 Завзята бестія! Стрівай!»
 Насипали в халяви жару...
 — «У тім я цвяшок закатай!»
 Не витерпів святої карі.
 Упав сердега.
 Пропадай
 Душа без сповіди святої!
 — «Оксано, дочки!» тай умер.
 Ляхи задумалися стоя.
 Хоч і запеклі.
 — «Що ж тепер?
 Панове, ради! Поміркуєм.
 Тепер з ним нічого робить.

Запáлим церкву!»
 — «Гвалт! Ратуйте!
 Хто в Бога вірує!» — кричить
 На двбрі голос, що с сили.
 Ляхи зомліли. — «Хто такий?»
 Оксана в двері — «Вбили! вбили!»
 Тай пада крижем.
 А старший
 Махнув рукою на громаду.
 Понура шляхта, мов хорти,
 За двері вийшла. Сам позаду
 Бере зомлілу...
 Деж ти,
 Яремо? де ти? Подивися!
 А він мандруючи співа,
 Як Наливайко з Ляхом бився.
 Ляхи пропали; нежива
 Пропала з ними і Оксана.
 Собаки де-де по Вільшаній
 Загавкають, та й замовчать.
 Біліс місяць; люди сплять,
 І титар спить... Не рано встане!
 На-віки, праведний, заснув.
 Горіло світло, погасало,
 Погасло...
 Мертвий мов здрігнув,
 І темно в хаті стало.

Понура шляхта, мов хорти,
За двері виншла. Сам позаду
Бере зомлілую...

Свято в Чигирині.

Гетьмани, гетьмани! Як-би то ви встали,
Встали, подивились на той Чигирин,
Що ви будували, де ви панували,—
Заплакали-б тяжко, бо ви-б не пізнали
Козацької слави убогих руїн!
Базари, де військо, як море, червоне,
Перед бунчуками, бувало, горить,
А ясновельможний, на воронім коні
Бліскнє булавю—море закипить;
Закипить, і розлився
Степами, ярами;
Лихо мліс перед ними...
А за козаками...
Та що й казать! Минулося!
А те, що минуло,
Не згадуйте, пани·брати,
Бо щоб не почули...
Та й що з того, що згадаеш?
Згадаеш—заплачеш.
Ну, хоч глянем на Чигирин,
Колись-то козачий.

Із-за лісу, а-за туману,
Місяць випливає,
Червоніс круглодицій,
Горить, а не сяє;
Неначе зна, що не треба
Людям його світу,
Що пожари Україну
Нагріють, освітять.

І смерклося, а в Чигрині,
Як у домовині,

Сумно, сумно (Оттак було
По всій Україні
Против ночі Маковія,
Як пожі святили).
Людій не чуть; через базар
Кажан костокрилий
Перелетить; на вигоні
Сова завиває.
А де-ж люди?

Над Тясмином,
У темному гаю,
Зібралися; старий, малий,
Убогий, багатий
Посідались,—дожидають
Великого свята.

У темному гаю, в зеленій діброві,
На припоні коні отаву скубуть;
Осідлані коні, вороні готові.
Куди-то поїдуть? Кого повезуть?
Он кого, дивіться!

Лягли на долині,
Неначе побиті, ні слова не чуть.
Ото гайдамаки... На гвалт України
Орли налетіли; вони рознесуть
Ляхам, Жидам кару;
За кров і пожари
Пеклом гайдамаки Ляхам oddadутъ.

По-під дібровою стоять
Вози залізної тарані:
То щедрої гостинець пані,—
Уміла що кому даватъ,

Нівроку їй, нехай царствує!
Нехай не вадить, як не чус!...
По-між возами ніде стать:
Неначе в ірій налетіло
З Смілянщини, з Чигириня,
Просте козацтво, старшина...
На певне діло налетіли.
Козацьке панство нохожас
В кирялх чорних, як один,
Тихецько ходя розмовляє
І поглядає на Чигрин.

Старшина перший.

Старий Головатий щось дуже коверзув.

Старшина другий.

Мудра голова! Сидить собі в хуторі, ніби не знає нічого, а подивися—скрізь Головатий. «Коли сам», каже, «не повершу, то синові передам.»

Старшина третій.

Та й син же штука! Я вчора зострівся з Залізняком; таке розказує про його, що цур Йому! «Кошовим»—каже, «буде, та й годі: а може ще й гетьманом, коли тес...»

Старшина другий.

А Гонта на-що? А Залізняк? До Гонти сама... сама писала: «Коли», каже...

Старшина перший.

Цільте лишені! Здається, дзвонять.

Старшина другий.

Та ні, то люди гомонять.

Старшина перший.

Гомонять, поки Ляхи почують. Ох, старі голови та розумні! Химерять-химерять, та й зроблять з лемеша швайку! Де можна یанух, там торби не треба. Купили хріну—треба з'їсти; плачте, очі, хоч повільзайте: бачили, що куповали, грошам не пропадати! А то думають-думають, ні в-толос, ні мовчки, а Ляхи догадаються—от тобі й пшик! Що там за рада? Чом вони не дзвонять? Чим спиниш народ, щоб не гомонів? Не десять душ, а, слава Богу, вся Смілянщина, коли не вся Україна. Он, чусте, співають?

Старшина третій.

Справді, співа щось; піду, спиню.

Старшина перший.

Не спиняй! Нехай собі співає, аби не голосно!

Старшина другий.

Ото мабуть Волох!¹⁾ Не втерпів таки старий дурень; треба та й годі!

Старшина третій.

А мудро співає! Коли не послухаєш, усе інше. Підкрадемось, братці, та послухаємо; а тим часом за дзвонять.

Старшина перший і другий.

А що ж? То й ходімо!

Старшина третій.

Добре, ходімо!

(Старшини нишком стали за дубом, а під дубом сидить сліпий кобзар; навколо його Запорожці і гайдамаки. Кобзар співає з повагою і неголосно.)

Кобзар.

«Ой Волохи, Волохи!
Вас осталося трохи;
І ви, Молдавани,
Тепер ви не пани:
Ваші господарі
Наймити Татарам,
Турецьким султанам,
В кайданах, в кайданах!
Годі-ж, не журіться,
Гарно помоліться,
Братайтесь з нами,
З нами, козаками;
Згадайте Богдана,
Старого гетьмана!
Будете панами,
Та, як ми з ножами,
З ножами святыми
Та з батьком Максимом
Сю ніч погуляєм,
Ляхів погойдáєм;
Та так погуляєм,
Що аж пекло засміться,
Земля затрясеться,
Небо запалас...
Добре погуляєм!»

Запорожець.

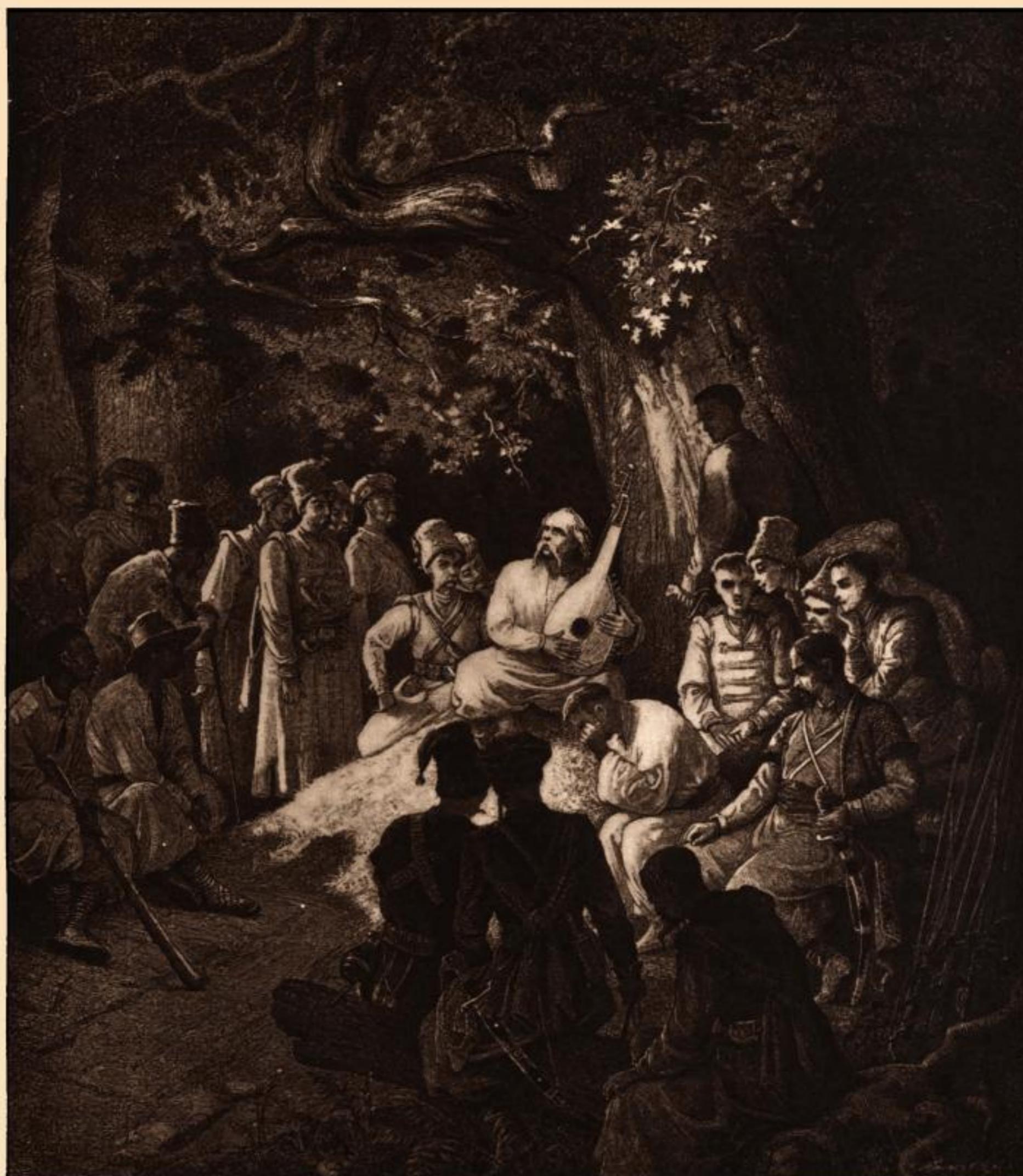
Добре погуляєм! Правду старий співа, як не бреше. А що-б то з його за кобзар був, як-би не Волох!

Кобзар.

Та й не Волох,—так тільки: був колись у Волошин, а люди й зовуть Волохом—і сам не знаю, за-що.

Запорожець.

Ну, та дарма; утни ще яку-небудь! А ну лишень про батька Максима ушквар!

»Літа орел, літа сизий
По-під небесами,—
Гуля Максим, гуля батько
Степами, лісами.

Гайдамака.

Та не голосно, щоб не почула старшина.

Запорожець.

А що нам ваша старшина? Почує, так послуха, коли мас чим слухати, та й годі! У нас оден старший—батько Максим; а він як почує, то ще карбованця даста. Співай, старче божий, не слухай його!

Гайдамака.

Та воно так, чоловіче; я це й сам знаю, та ось що: не так пани, як підпанки, або—поки сонце зійде, то роса очі вийсть.

Запорожець.

Брехня! Співай, старче божий, яку знаєш, а то й дзвоніа не діждемо,—поснемо.

Гуртом.

Справді, поснемо: співай яку-небудь!

Кобзар (співає).

»Літа орел, літа сизий
По-під небесами,—
Гуля Максим, гуля батько
Степами, лісами.
Ой літає орел сизий,
А за ним орлята;
Гуля Максим, гуля батько,
А за ним хлопята:
Запорожці ті хлопята,
Сини його, діти.
Поміркує, загадає,
Чи бити, чи пити,
Чи танцювати, то й ушкварять,
Аж земля трясеться;
Заспіває—заспівають,
Аж лихо сміється.
Горілку, мед не чаркою,
Поставцем черкас,
А ворога, заплюшившиесь,
Ката, не минає.
Оттакий-то наш отаман,
Орел сизокрилий!
І воює, і гарпює
З усієї сили.
Нема в його ні оселі,
Ні саду, ні стáву...
Степ і море—скрізь битий шлях,
Скрізь золото, слава.
Шануйтеся-ж, вражі Ляхи,
Скажені собаки:
Йде Залізняк Чорним шляхом,
За ним гайдамаки.«

Запорожець.

Отсе то так! Вчистив, нічого сказати: і до-ладу

і правда. Добре, далебі добре! Що хоче, то так і втне.
Спасибі, спасибі!

Гайдамака.

Я щось не второпав, що він співав про гайдамаків.

Запорожець.

Який бо ти бевзь і справді! Бачиш, ось що він співав: щоб Ляхи погані, скажені собаки, каялись, бо йде Залізняк Чорним шляхом з гайдамаками, щоб Ляхів, бачиш, різати...

Гайдамака.

І вішать, і мордувати! Добре, сї-Богу, добре! Ну, се так! Далебі, дав би карбованця, як-би був не пропив учора! Шкода! Ну, нехай стара вязне, більше мяса буде. Поборгуй, будь ласкав—завтра oddam. Утни ще що-небудь про гайдамаків!

Кобзар.

До гроший я не дуже ласкай. Аби була ласка слухати,—поки не охриш, співатиму; а охрипну—чарочку, другу тій ледащиці-живиці, як то кажуть, та й знову. Слухайте-ж, панове громадо!

»Ночували гайдамаки

В зеленій діброві,
На припоні пасли коні,
Сідлані, готові.
Ночували Лишки-панки
В будинках з жидами,
Напилися, простяглися,
Та й...«

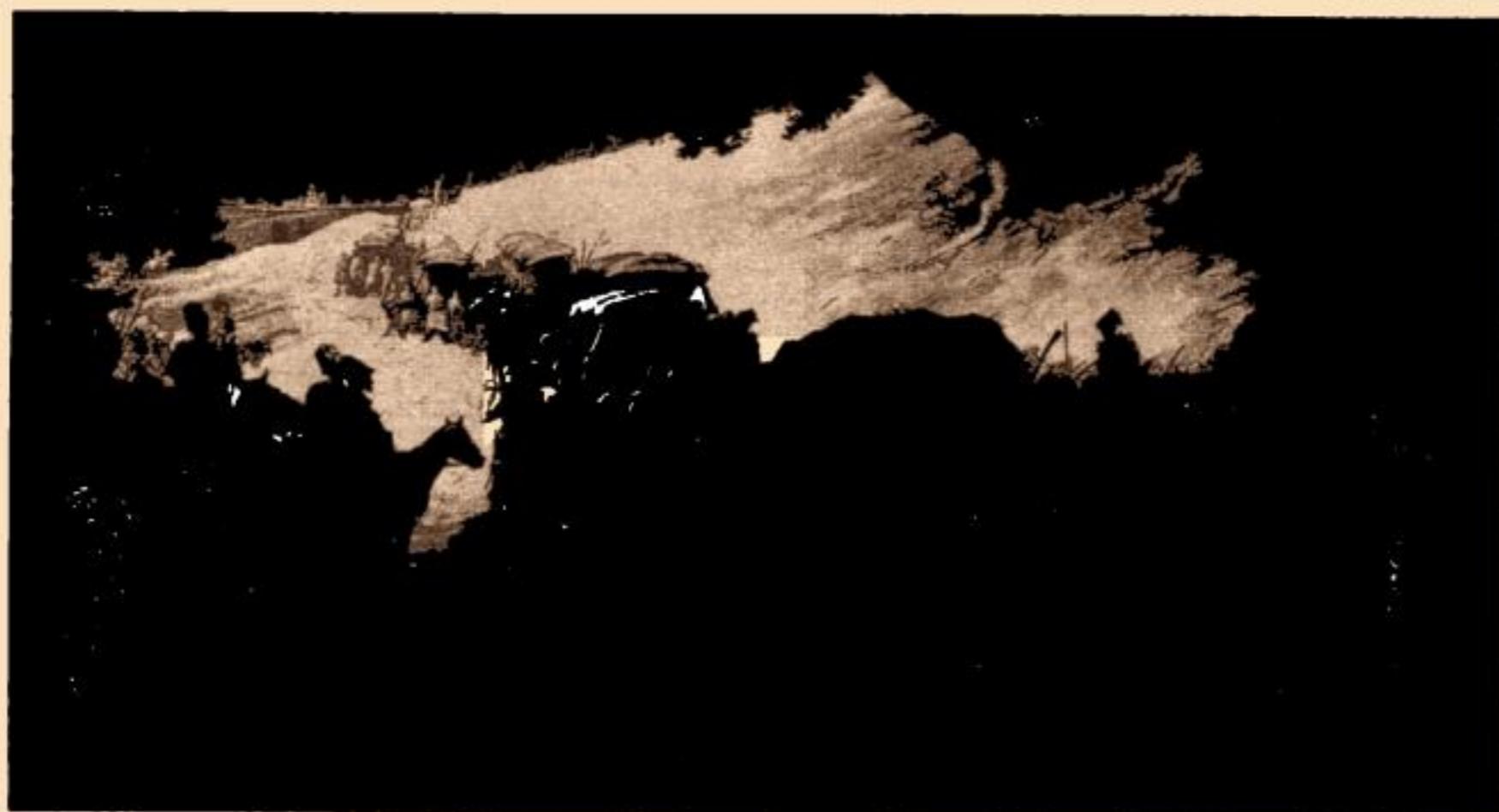
Громада.

Цить лишенъ! Здастся, дзвонять. Чуешъ?... ше раз... о!

Кобзар.

Задзвонили, задв онили!
Пішла луна гасм.
Ідіть же ви та моліться,
А я доспіваю.
Повалили гайдамаки,
Аж стогне діброва;
Не повезлі, а на плечах
Чумашкі волові
Несуть вози. А за ними
Сліпий Волох знову:

»Ночували гайдамаки
В зеленій діброві...«
Шкандібає, курникав,
І гич не до речі.
—»Ну лиш іншу, старче божий!«
З возами на плечах
Кричать йому гайдамаки.
—»Добре, хлопці, нате!
Оттак! оттак! добре, хлопці!

А нуте, хлопята,
Ушкваримо!«
Земля гнеться,
А вони з возами
Так і ріжуть.
Кобзар грає,
Додає словами:

»Ой гол таки-так!
Кличе Гандзю козак:
»Ходи, Гандзю, пожартую!
»Ходи, Гандзю, поцілую!
»Ходім, Гандзю, до попа
    Богу помолитися;
»Нема жита ні снопа—
    Вари варениці!«
Оженився, зажурився:
    Нічого немає;
У ряднині ростуть діти.
А козак співає:
»І по хаті ти-ни-ни,
»І по сінях ти-ни-ни,
»Вари, жінко, лини!
»Ти-ни-ни, ти-ни-ни!«

—»Добре! добре! ще раз! ще раз!«
Кричать гайдамаки.

—»Ой гол того дива!
Наварили Ляхи пива,
А ми будем шинкувати,
Ляшків-панків частувати;

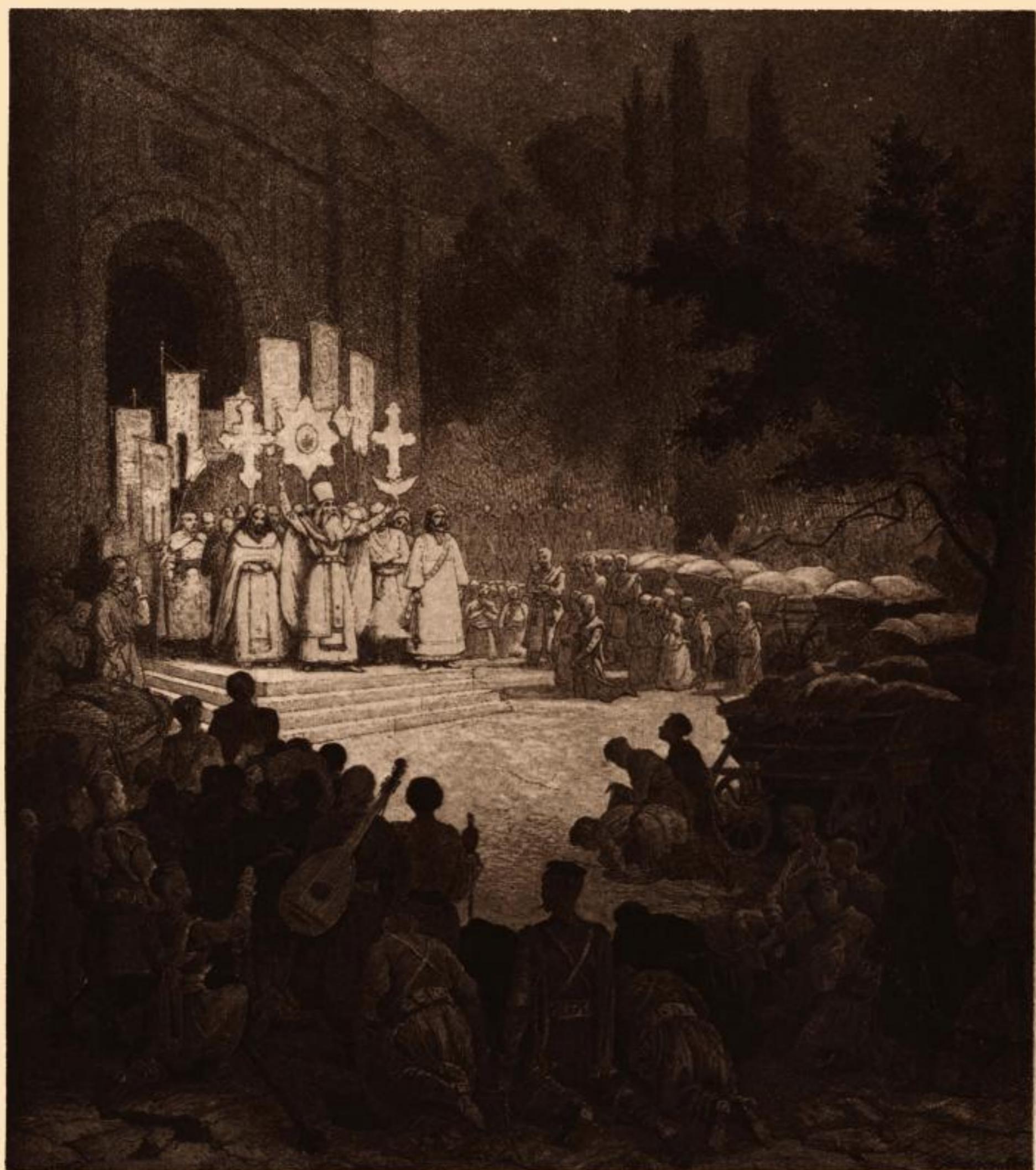
Ляшків панків почастуєм,
З панянками пожартуєм.
Ой гол таки-так!
Кличе панину козак:
»Панно, пташко моя!
»Панно, доле моя!
»Не соромся, дай рученьку,
    Ходім погуляймо;
»Нехай людям лихо сниться,
    А ми заспіваймо!
»А ми заспіваймо,
»А ми посідаймо,
»Панно, пташко моя!
»Панно, доле моя!«

—»Ще раз, ще раз!«

»Якби таки, або так, або сик,
Якби таки запорожський козак!
Якби таки молодий, молодий,
Хоч по хаті-б поводив, поводив!
Страх мені не хочеться
    З старим дідом морочиться!
Якби таки...«

—»Цу-цу, скажені, скаменіться!
Бач, розходилися! А ти,
Стара собака, деб молиться,
Верзеш тут погань! От чорти!«

Кричить отаман.
Опинились;
Аж церков бачать: дяк співа,

Горе, горе!
Молітесь, діти! Страшний суд
Ляхя в Україну несуть,—

Попи з кадилами, з кропилом;
Громада—ніби нежива,
А-ні телень...

По-між возами
Попи з кропилами пішли;
За ними корогви неслій,
Як на великдень над пасками.

—»Молітесь, братія, молітесь!«
Так благочинний начина:
»Кругом святого Чигрина
Сторожа стане з того світу,
Не дасть святого розпинать.
А ви Україну ховайте:
Не дайте матері не дайте
В руках у ката пропадать!
Од Конашевича і досі
Пожар не гасне, люди мрутъ,
Конають в тюрмах, голі, босі...
Діти нехрещені ростуть,
Козацькі діти; а дівчата,
Землі козацької краса,
У Ляха вяне, як перш мати,
І непокритая коса
Стидом січеться; кари очі
В неволі гаснуть; розкуватъ
Козак сестру свою не хоче,
Сам не соромиться конатъ
В ярмі у Ляха... Горе, горе!
Молітесь, діти! Страшний суд
Ляхи в Україну несуть,—
І заридають чорні гори.
Згадайте праведних гетьманів:
Де їх могили? Де лежить
Останок славного Богдана?
Де Остраниця стойть
Хоч-би убогая могила?
Де Наливайкова? Нема!
Живого й мертвого спалили.

Де той Богун, де та зіма?
Інгул²⁾ що-зіму замерзає,—
Богун не встане загатитъ
Шляхетським трулом. Лих гуляє;
Нема Богдана—червонить
І Жовті Води й Рось зелену.
Сумує Корсунь староденний,—
Нема журбу в ким поділитъ.
І Альта плаче: »Тажко жити!
Я сохну, сохну...«

Де Тарас?
Нема, не чуть,—не в батька діти!
Не плачте, братія: за нас
І душі праведних, і сила
Архистратига Михаїла.
Не за горами кари час.
Молітесь, братія!«

Молились,
Молились щиро козаки,—
Як діти, щиро; не журились,
Гадали тес... а зробилось—
Над козаками хусточки.

Одно добро, одна слава—
Біліс хустина,
Та й ту знімуть...

А діякон:

—»Нехай ворог гине!
Беріть ножі! Освятили.
Аж серце холоне.
Ударили в дзвони;
Реве гасм; »освятили!«
Освятили, освятили!
Гине шляхта, гине!
Розібрали, заблищали
По всій Україні.

Треті півні.

Ще день Україну катували
Ляхи скажені; ще один;
Один останній сумували
І Україна і Чигрин.
І той минув, день Маковія,
Велике свято в Україні,
Минув,— і Лях, і Жидовин
Горілки, крові уливались,
Кляли схизмата, розпинали,
Кляли, що нічого вже взять.
А гайдамаки мовчки ждали,
Щоки поганці ляжуть спать.

Лягли, і в голові не клали,
Що вже їм завтра не вставати.
Ляхи заснули, а Іуди
Ще лічатъ гроши, у почі.
Без світла лічатъ барини,
Щоб не побачили злі люди;
І ті на золото лягли,
І сном нечистим задрімали.

Дрімають, на віки бодай задрімали!
А тим часом місяць пливє оглядатъ
І небо, і зорі, і землю, і море,
Та глянути на люди, що вони моторять,
Щоб Богові в·радці тес росказатъ.
Світить біоліщий на всю Україну,
Світить— а чи бачить мою сиротину,

Оксану в Вільшани, мою сироту?
Де Й мордують, де вона воркує?
Чи знає Ярема? Чи знає, чи чуб?
Побачимо потім, а тепер не ту.
Не ту заспіваю, іншої заграю:
Лихо, не дівчата, буде танцюватъ;
Недолю співаю козацького краю:
Слухайте-ж, щоб дітям потім росказатъ,
Щоб і діти знали, внукам росказали,
Як козаки шляхту тяжко покарали
За те, що не вміла в добрі пануватъ.

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,
Довго довго кров степами
Текла, червоніла.
Текла, текла, та й висохла
Степи зеленіють;
Діди лежать, а над ними
Могили синіють.
Та що з того, що високі?
Ніхто їх не знає,
Ніхто щиро не заплаче,
Ніхто не згадає.
Тілько вітер тихесенько
Новіє над ними,
Тілько роси ранесенько
Сльозами дрібними
Іх уміють. Зійде сонце,

Осушить, пригріє;
А онуки? Ім байдуже,
Жито панам сіють!
Багато їх, а хто скаже,
Де Гонти могила?
Мученика праведного
Де похоронили?
Залізняк де, душа щира,
Де одпочиває?
Тяжко—важко! Кат панує,
А їх не згадають.

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,—
Довго-довго кров степами
Текла, червоніла.
І день і ніч гвалт, гармати;
Земля стогне, гнететься;
Сумно, страшно, а згадаєш—
Серце усміхнеться.

Місяцю мій ясний! З високого неба
Сховайся за гору, бо світу не треба;
Страшно тобі буде, хоч ти й бачив Рось
І Альту, і Сену: і там розлилось,
Не знать за-що, крові широке море.
А тепер що буде? Сховайся-ж за гори;
Сховайся, мій друже, щоб не довелось
На старість заплакать!

Сумно, сумно серед неба
Сяє біолиций.
По-над Дніпром козак іде,
Може з вечорниці.
Смутний іде, невеселий,
Ледве несуть ноги.
Може, дівчина не любить
За те, що убогий?

І дівчина його любить,
Хоч лата на латі;
Чорнобривий, а не згине,
То буде й багатий.
Чого-ж смутний, невеселий
Іде, чуть не плаче?
Якусь тажку недоленьку
Віщує козаче,
Чуле серце, та не скаже,
Яке лихо буде.
Мине лиxo...

Кругом його
Мов вимерли люде.

А-ні півня, ні собаки,
Тілько з-за гаю
Десь далеко сіроманці
Вовки завивають.

Байдужé! Іде Ярема,
Та не до Оксани,
Не в Вільшану на досвітки,—
До Ляхів поганих
У Черкаси.

А там третій
Півень заспіває.
А там... а там... Йде Ярема,
На Дніпр поглядає.

»Ой Дніпре мій, Дніпре широкий та дужий!
Багато ги, батьку, у море носив
Козацької крові! Ще понесеш, друже!
Червонив ти сине, та не напоїв;
А сю ніч упеться; пекельнес свято
По всій Україні сю ніч зареве;
Потече багато, багато, багато
Шляхетської крові. Козак оживе!
Оживуть гетьмані в золотім жупані,
Прокинеться доля, козак заспіва:
»Ні жида, ні Ляха!«

А в степах України—
Дай-то Боже милий—бліснє булава!«

Так думав, ідучи в латаній свитині,
Сердега Ярема з свяченім в руках.
А Дніпр мов підслухав: широкий та синій
Підняв гори-хвилі, а в очеретах

Реве, стогне, завиває,
Лози нагинає;
Грім гогоче, а блискавка
Хмару роздирає.
Іде собі наш Ярема,
Нічого не бачить;
Одна думка усміхнеться,
А друга заплаче.
»Там Оксана, там весело
І в сірій свитині;
А тут, а тут... що ще буде?
Може, ще загину!«

А тим часом з-за байráку
Півень »кукуріку!«

»А, Черкаси! Боже милий,
Не вкороти віку!«

Червоний бенкет.

(Галайда.)

Задзвонили в усі дзвони
По всій Україні;
Закричали гайдамаки:
»Гине шляхта, гине!
Гине шляхта! Погуляєм
Та хмару нагрієм!«
Зайнялася Смілянщина,—
Хмара червоніс;
А найперша Медведівка
Небо нагріває.
Горить Сміла—Смілянщина
Кровю підливав,
Горить Корсунь, горить Канів,
Чигирин, Черкаси;
Чорним шляхом запалало,
І кров полилася
Аж у Умань
По Поділлю
Гонта бенкетує,
А Залізняк в Смілянщині
Дамаску гаргус.
У Черкасах, де й Ярема
Пробув священий.
—»Оттак, оттак! Добре, діти!
Мордуйте скажених!
Добре, хлопці!«

— На базарі
Залізняк гукає.
Кругом пекло; гайдамаки
По пеклу гуляють.
А Ярема—страшно глянуть—
По три, по чотири
Так і кладе.
»Добре, сину!
Матері їх хири!
Оттак, оттак! В раю будеш,
Або есаулом.
Гуляй, сину! Ну-те, діти!«

І діти майнули
По горищах, по коморах,
По льохах, усюди;
Всіх уклали, все забрали.

—»Тепер, хлопці, буде!
Утомились, одночиньте!«

Улиці, базары
Крилися трупом, плили кровю.
»Мало клятим кари!
Ще раз грeba перемучить,

—»Стрівай лишень:
Плиши Галайдою!«

Щоб не повставали —
Нехрещені, кляті душі!«
На базар збиралися
Гайдамаки.

Іде Ярема,
Залізник гукає:
»Чуєш, хлопче? Ходи сюди!
Не бійсь, пе влякаю!«
»Не боюся!« Знявши шапку,
Став, мов перед паном.
»Відкіля ти? Хто ти такий?«
»Я, пане, з Вільшани!«
»З Вільшаної, де титара
Пси замордували?«
»Де? Якого?«
—»У Вільшаній...
І кажуть, що вкрали
Дочку Його, коли знаєш!«
»Дочку... у Вільшаній?«
»У титара, коли знавав!«
»Оксано, Оксано!«
Ледве вимовив Ярема,
Та й упав до долу.
»Еге! ось що... Шкода хлоця!
Провітри, Миколо!«
Провітрився.—

»Батьку! брате!
Чом я не сторукий?
Дайте ножа, дайте силу,
Муки Ляхам, муки!
Муки страшної, щоб пекло
Тряслюся та млідо!«
»Добре, сину, ножі будуть
На святе діло.
Ходім з нами у Лисянку
Ножі гартувати!«
»Ходім, ходім, отамане!
Батьку ти мій, брате
Мій єдиний! На край світа
Полечу, достану,
З пекла вирву, отамане...
На край світа, пане...
На край світа, та не найду,
Не найду Оксани!«
—»Може й найдеш. А як тебе
Зовуть? Я не знаю!«
—»Яремою!«
—»А прізвище?«
—»Прізвища не маю!«
—»Хіба байстрюк? Без прізвища...?
Запиши, Миколо,
У ресстер! Нехай буде...
Нехай буде Голій!
Так і пиши!«

—»Ні, погано!«
—»Ну, хіба Бідою?«
—»І це не так!«
—»Стрівай лише:
Пиши Галайдою!«
Записано.

—»Ну, Галайдо,
Поїдем гуляти!
Найдеш долю. А не найдеш...
Рушайте, хлопята!«

І Яремі дали коня
Зайвого з обозу.
Усміхнувся на воронім,
Та й знову у слози.

Виїхали за царину;
Палають Черкаси...
—»Чи всі, діти?«
— »Усі, батьку!«
—»Гайда!«

Простяглася
По діброві по-над Дніпром
Козацька ватага.
А за ними кобзар Волох
Переваги-ваги
Шкандибає на конику,
Козакам співає:
»Гайдамаки, гайдамаки!
Залізник гуляє!«

Поїхали. А Черкаси
Палають, палають.
Байдуже! Ніхто й не гляне!
Сміються та лають
Кляту шляхту; хто балака,
Хто кобзаря слуха.
А Залізник попереду
Нашорошив уха,
Іде собі, люльку курить,
Нікому ні слова;
А за ним німий Ярема.
Зелена діброва
І темний гай, і Дніпр дужий,
І високі гори,
Небо, зорі, добро, люди
І лютєс горе—
Все пропало, все!

Нічого
Не знає, не бачить,
Як убитий. Тяжко йому,
Тяжко, а не плаче.
Ні, не плаче: змія лята

Жаднà випиває
Його сльози, давить душу,
Серце роздирає.

»Ой ви ćльози, дрібні сльози!
Ви змиете горе;
Змийте його! Тяжко! нудно!
І синього моря,
І Дніпра, щоб вилить люте,
І Дніпра не стане!
Занапастить хіба душу?
Оксано, Оксано!
Де ти? де ти? Подивися,
Мол ти єдина!
Подивися на Ярему!
Де ти? Може, гине;
Може, тяжко клене долю,
Кленс, умірас,
Або в пана у кайданах
У склепу конає!
Може, згадує Ярему,
Згадує Вільшану;
Може, каже: хобніміось,
На віки зомлієм,
Мій соколе! Нехай Лахи
Знущаються!«

Віс,
Віс вітер в за Лиману,
Гне тополю в полі,

І дівчина похилиться,
Куди гне недоля;
Посумує, пожуриться,
Забуде і, може...
У жупані сама пані,
А Лах...

Боже, Боже!
Карай цеклом мою душу,
Вилий муки море,
Розбий кару надо мною!
Та не таким горем
Карай серце! Розірветься,
Роспадеться каміни!
Доле моя, серде мое!
Оксано, Оксано!
Де ти ділася, поділась?«

І хлинули сльози;
Дрібні-дрібні полилися.
Де вони взялися?
А Залізняк гай амакам
Велить опинитись:
— »У ліс, хлопці! Вже світає,
І коні пристали;
Попасемо!«

І тихенько
У ліс та й скочались.

«Що, татари вбили?»
«Ба ні, дядьку; батько казав,
Що його спалили
Отті Лахи, що там лежати.
І Оксану вкрали;

Гупалівщина.

Зійшло сонце. Україна
Де палала, тліла,
А де шляхта, запершися,
У будинках мліла.
Скрізь по селах шибениці:
Навішано труп
Тілько старших, а так шляхта
Кутою на купі
На улицях, на розпуттях;
Собаки, ворони
Ідуть шляхту, клюють очі,
Ніхто не боронить.
Та й нікому: осталися
Діти та собаки;
Жінки навіть з рогачами
Шішли в гайдамаки.

Оттаке-то було лихо
По всій Україні!
Гірше пекла... А за-віщо,
За-що люди гинуть?
Того-ж батька, такі-ж діти,
Жити-б та брататися!
Ні! не вміли, не хотіли!
Треба роз'єднатися!
Треба крові, брата крові,
Бо заздро, що в брата
Є в коморі і на дворі,
І весело в хаті!
»Убєм брата! Спалим хату!«—
Сказали, і сталося.
Все-б, здається! Ні, на кару
Сироти остались.—

В слізах росли, та й виросли,
Замучені руки
Розвязались, і кров за кров,
І муки за муки!
Болить серце, як згадаєш:
Старих Славян діти
Впились кровю. А хто винен?
Ксьондзи, езуїти

Мандрували гайдамаки
Лісами, ярами,
А за ними і Галайда
З дрібними слізами.
Вже минули Воронівку,
Вербівку, в Вільшану
Приїхали.

— »Хіба спітатъ,
Спитать про Оксану?
Не спитаю, щоб не знали,
За-що пропадаю.«
А тим часом гайдамаки
Й Вільшану минають:
Питається у хлопчика:
»Щò, титара вбили?«
»Ба ні, дядьку; батько казав,
Що його спалили
Отті Ляхи, що там лежать,
І Оксану вкрали;
А титара на цвинтарі
Вчора поховали.«

Не дослухав... »Неси, коню!«
І поводи кинув.

»Чом я вчора, поки не зінав,
Вчора не загинув!
А сьогодні, коли й умру,
З домовини встану
Шукати тебе.

Серце мое!
Оксано, Оксано!
Де ти?«

Замовк, важурився,
Поїхав ходою.
Тяжко йому, сіромасі,
Боротись з нудьгою.

З шляху повернули;
Наганяють пів-парубка:
Хлопець у свитині
Полатаній, у постолах,
На плечах торбциа.
»Гей, старченя! Стрівай лишењ!«
»Я не старець, пане!
Я, як бачте, гайдамака.«
— »Який же поганий!
Відкіля ти?«
— »З Кирилівки«
»А Будища знаєш?
І озеро коло Будищ?«

Догнав своїх. Боровиків
Вже хутір минають:
Корчма тліє з стодолою,
А Лейби немає.
Усміхнувся мій Ярема,
Тяжко усміхнувся:
»Оттут, оттут позавчора
Перед Жидом гнувся,
А сьогодня!...«

Та й жаль стало,
Що лихо минуло.
Гайдамаки по над яром

»І озеро знаю,—
Оттам воно; отсім яром
Втрапите до його.«
»Що, сьогодня Ляхів бачив?«
»Ніде ні одного!
А вчора було багато.—
Вінки не святили,
Не дали Ляхи прокляти.
За те їх і били!
І я, й батько святим ножем;
А мати не здуха,
А то й вона-б...«

— »Добре, хлопче!
Ось на-ж тобі, друже,
Сей дукачик, та не згуби!«

Узяв золотого,
Подивився:
— »Спасибі вам!«
— »Ну, хлопці, в дорогу!
Та чуєте? Без гомону!
Галайдо, за мною!
В отсім яру є озеро
Й ліс по під горою.
Л в лісі скарб.
Як приїдем,
То щоб кругом стали,
Скажи хлопцям!
Може льохи
Стерегти осталась
Яка погань.«

Приїхали,
Стали кругом ліса;
Дивляться: нема нікого.
— »Ту їх до-сто біса!
Які груші уродили!
Збивайте, хлопята!
Швидче, швидче! Оттак, оттак!«

I конфедерати
Посипалися до-долу,
Груші гнилобокі.
Позбивали, упорались;
Козакам нівроку!
Найшли льохи, скарб забрали,
У Ляхів кишені
Потрусили, та й потягли
Карати мерзених
У Лисянку.

Бенкет у Лисянці,
(Старосвітський будинок.)

Смеркалося.

Із Лисянки
Кругом засвітило;
Ото Гонта з Залізняком
Люльки закурили,—
З гайдамаками.
Аж страшно!
І в пеклі не вміють
Оттак курити! Гнилий Тикич
Кровю червоніє
Шляхетською, жидівською;
А над ним палають
І хатина і будинок:
Мов доля карас
Вельможного й неможного
А серед базару
Стойть Гонта з Залізняком,
Кричать:

«Дяхам кари!
Кари Ляхам, щоб калялись!»
І діти карають.
Стогнуть, плачуть: оден просить,
Другий проклинає;
Той молиться, сповідає
Гріхи перед братом,
Уже вбитим.

Не милують,—
Карають завзяті.
Як смерть лота, не вважають
На літа, на вроду
Шляхтлюочки й жидівочки—
Тече кров у воду.
Ні каліка, а-ні старий,
Ні мала дитина
Не остались, не вблагали
Лихої години!—
Всі полягли, всі покотом.
Ні душі живої
Не осталось у Лисянці.
А пожар у двос
Розгорівся, розпалався
До самої хмари.

А Галайда, знай, гукає:
«Кари Ляхам, кари!»
Мов скажений, мертвих ріже,
Мертвих віша, пálить.
«Дайте Ляха, дайте Жида!
Мало мені, мало!
Дайте Ляха, дайте крові
Наточить з поганих!
Крові море... мало моря!
Оксано, Оксано!»

Так Галайда кричить, гука
Ляхів по пожару.
А тим часом гайдамаки
Столи вздовж базару
Поставили, несуть страву,
Де щоб запопали,
Щоб за світла повечеряти.
»Гуляй!« загукали.

Вечеряють, а кругом їх
Пекло червоніє.
У полум'ї, повішані
На кроквах, чорніють
Панські трупи.

Горять крокви
І падають з ними.
»Пийте, діти! Пийте, лийте!
З панами такими,
Може, ще раз зострінемось,
Ще раз погуляємо!«
І поставець одним духом
Залізняк черкає.
»За прокляті ваші трупи,
За душі прокляті
Ще раз випю. Пийте, діти!
Випєм, Гонто, брате!«
»Пострівай, я дожидаю,
Що Лахи прокляті...«
Ярема встав:

— »Які Лахи?«
»Отто-бо завзятий!
Пий горілку, мій голубе!«
— »Які Лахи, брате?«
— »По тім боці, у будинку
Заперлись прокляті.
— »Розвіємо! — »Шкода муру
Старосвітська штука!
А ще гірше, Богданові
Мурували руки!«
— »Богданові? Шкода, шкода
Гетьманської праці!«
— »Я послав сказати проклятим,
Щоб видали Паца:
Помилую! Не видадуть—
Порох засипаю...
Потайники вже зроблені...«
— »І Лахи гуляють?
Лічать зорі? Добре, брате!
А поки що буде,
Вип'єм чарку!—
»Добре, вип'єм!«
»Пийте, добре люди!
Та не дуже, бо ще, може,
Не кончили кари!«
— »Не кончили!... Пийте, бийте!
Грай, співай, кобзарю!

Не про дідів, бо незгірше
Й ми Лахів караєм;
Не про лихо, бо ми його
Не знали й не знаєм.—
Веселої утни, старче,
Щоб земля ломилася,
Про вдовицю-молодицю,
Як вона журилась.«

Кобзар (грає й приспівує):

»Од села до села
Танці та музики:
Курку, яйця продала,
Куплю черевики!
Од села до села
Буду танцювати:
Ні корови, ні вола,
Осталася хата.
Я оддам, я продам
Кумові хатину,
Я куплю, я зроблю
Яточку під тином;
Торгувати, шинкувати
Буду чарочками,
Танцювати та гуляти
Таки в парубками.
Ох ви, дітки мої,
Мої голубята!
Не журіться, подивіться.
Як танцює мати!
Сама в найми піду,
Діток в школу оддам,
А червоним черевичкам
Таки дам, таки дам!«

»Добре! добре! Ну, до танців,
До танців, кобзарю!«
Сліпий ушкварив.

Навприсядки
Пішли по базару
Земля гнететься...

»Ну-мо, Гонто!«
»Ну-м, брате Максиме!
Ушкваримо, мій голубе,
Поки не загинем!«

»Не дивуйтесь дівчата,
»Що я обідрався;
»Бо мій батько робив гладко,
»То й я в його вдався.«

— »Добре, брате! Сй-же Богу!«
»А ну ти, Максиме!«
»Пострівай лиш!«

«Оттак чини, як я чиню:
»Люби дочку аби чию,
»Хоч попову,
»Хоч дякову,
»Хоч хорошу мужикову!»

Всі танцють, а Галайда
Не чує, не бачить;
Сидить собі кінець стола,
Тяжко-важко плаче.
Як дитина.

Чого-б, бач ся?
В червонім жупані,
І золото, і слава є...
Та нема Оксани!
Ні з ким долю поділити,
Ні з ким заслівати!
Оден-оден сиротою
Мусить пропадати!

Недолюди!
Тепер заховались
За мурами, та дивитесь,
Як Жиди конають,
Брати ваші!

А Оксана
В вікно поглядає
На Лисянку засвічену.
»Де-то мій Ярема?«
Сама думав.

Не знає,
Що він коло неї,
У Лисянці,—не в свитині.
В червонім жупані,
Сидить оден та думав:
»Де моя Оксана?
Де вона, моя голубка
Приборканна, плаче?«
Тяжко йому!

А тогб, тогб й не знає,
Що його Оксана
По тім боці за Тікичем
В будинку з панами,
З тими самими Ляхами,
Що замордували
Її батька.

А із яру
В киреї козачій
Хтось крадеться.
— »Хто ти такий?«
Галайда питав.
— »Я посланець пана Гонти.
Нехай погуляє,

Всі танцють, а Галайда
Не чує, не бачить;
Сидить собі кінець стола,
Тяжко-важко плаче.

Я підожду.«

— »Ні, не діждеш,
Жидівська собако!«
— »Ховай Боже! Який я Жид?
Бачиш? Гайдамака!
Ось цариця колійка,
Хіба ти не знаєш?«
— »Знаю, знаю!« і свячений
З халяви виймав.
— »Признавайся, проклятий Жиде:
де моя Оксана?«
Та й замахнувсь.
— »Ховай Боже!...
В будинку... з панами...
Всі в золоті...«
— »Виручай же!
Виручай, проклятий!«
— »Добре, добре... Які-ж бо ви,
Яремо, заваяті!
Іду зараз і виручу:
Гроши мур ламають
Скажу Ляхам: замісьць Пада...«
— »Добре, добре! знаю.
Іди швидче!«
— »Зараз, зараз!
Гонту забавляйте
З пів-упруга, а там нехай!
Ідіть же, гуляйте!...
Куди везти?«

— »В Майданівку

В Майданівку,—чуєш?«

— »Чую, чую.«

І Галайда

З Гонтою танцює.

А Залізняк бере кобзу:

»Потанцюй, кобзарю!

Я заграю.«

Навприсядки

Сліпий по базару

Оддирає постолами,

Додає словами:

»На-городі постирнак, постирнак;

Чи я-ж тобі не козак, не козак?

Чи я-ж тебе не люблю, не люблю?

Чи я-ж тобі черевичків не куплю?

Куплю, куплю, чорнобрива,

Куплю, куплю того дива.

Буду, серце, ходить,

Буду, серце, любить.«

»Ой гол-гопака!

Полюбила козака,

Та рудого, та старого—

Лиха доля така!

Іди-ж, доле, за журбою,

А ти, старий, за водою!

А я—так до шинку.

Випю чарку, випю другу,
Випю третю на потугу,
Пяту, шосту, та й кінець.
Шігла баба у танець,
А за нею горобець,
Викрутасом, вихилясом...
Молодець горобець!
Старий рудий бабу кличе,
А та йому дулю тиче,
»Оженився, сатано,
Заробляй же на пшоні!
»Треба діток годувати,
»Треба діток одягати,
А я буду добувати;
»А ти старий не гріши,
»Та в запічку колиши,
»Та мовчи, не диши!«

»Як була я молодою
преподобницею,
Повісила хватушину
над віконницею;
Хто йде, не мине,
То кивне, то моргне.
А я шовком вишиваю,
В кватирочку виглядаю.
Семеній, Іваній!
Надівайте жупаній,
Та ходімо погуляймо,
Та сядемо заспіваймо!«

»Заганяйте квочку в бочку,
А курчата в вершу!
Скажи, скажи, стара сухо
Кому дала спершу?

»І... гу!
Загнув батько дугу,
Тягне мати супоню,
А ти завяжи, доню!«
»Чи ще? Чи годі?«
— »Ще, ще, хоч погану!
Самі ноги носять.«
»Ой сип сирівець
Та криши опеньки!
Дід та баба, то й до ладу
Обов'я раденьки.

»Ой сип сирівець
Та криши петрушку!

»Ой сип сирівець
Та накриши хріну!
Як дід бабі

»Ой сип воду, воду
Та пошукай броду, броду!...«

— »Годі! годі!« кричить Гонта:
»Годі! Погасає.
Світла, діти!... А де Лейба!
Ще його немає?
Найти його та повісить!
Петелька свиняча!
Гайда, діти! Погасає
Каганець козачий!«
А Галайда:

»Отамане!
Погуляймо, батьку!
Дивись: горить: на базарі
І видко, і гладко.
Потанцюєм. Грай, кобзарю!«
»Не хочу гуляти!
Огню, діти! Дъогтю, клоччя!
Давайте гармати!
В потайники пустіть огонь!
Думають: жартую!«

Заревіли гайдамаки:
»Добре, батьку! чуси!«
Через греблю повалили,
Гукають, співають.

А Галайда кричить:
»Батьку!
Стійт! Пропадаю!
Пострівайте, не вбивайте:
Там моя Оксана!
Годиночку, батьки мої!
Я її достану!«
»Добре, добре! Залізначе,
Гукни, щоб палили!
Преподобиться в Ляхами...
А ти, сизокрилий,
Найдеш другу!«
Оглянувся—
Галайди немає.

Ревуть гори, і будинок
З Ляхами гуляє
Коло хмари.
Що осталось,
Пеклом запалало...
»Де Галайда?« Максим кличе.
І сліду не стало.

Поки хлопята танцювали,
Ярема з Лейбою прокралисъ
Аж у будинок, в самий льок;

Оксану вихопив чутъ жыву
Ярема з льоху, та й полинув
У Лебедин...

Лебедин.

»Я сирота з Вільшаної,
Сирота, бабусю!
Батька Ляхи замучили,
А мене—боюся,
Боюсь згадать, моя сиза!—
Узялі з собою.
Не роспитуй, бабусенько,
Що було во мною.
Я молилася, я плакала,
Серце розривалось,
Сльози сохли, душа мерла...
Ох! як-би я знала,
Що побачу його ще раз,
Що обніму знову,
В-двоє, в-троє б витерпіла
За єдине слово!
Вибачай, моя голубко!
Може я грішила?
Може, Бог за те й карав,
Що я полюбила...
Полюбила стан високий
І карії очі,
Полюбила, як уміла,
Як серденько хоче.
Не за себе, не за батька
Молилася в неволі,
Ні, бабусю, а за його,
За милого долю.
Карай, Боже! Твою правду
Я витерпіть мушу.
Страшно сказати: я думала

Занапастить душу.
Як-би не він,—може б... може,
І занапастила.
Тяжко було! Я думала:
О Боже мій милій!
Він сирота, хто без мене
Його привітає?
Хто про долю, про недолю,
Як я, розпитає?
Хто обійме, як я, його?
Хто душу покаже?
Хто сироті убогому
Люблю тебе скаже?
Я так думала, бабусю,
І сердце сміялось:
Я сирота, без матері,
Без батька осталась,
І він оден на всім світі
Мене вірно любить;
А почув, що я вбилась,
То й себе погубить.

Так я думала, молилася,
Ждала, виглядала:
Нема його, не прибуде!

Одна я осталась...«

Та й заплакала.
Черница,
Стол коло неї,

»Я сирота з Вільшаної,
Сирота, бабусю!
Батька Ляхи замучили,
А мене—боюся,
Боюсь згадать, моя сиза!—
Узялі з собою.

Зажурилась. «Бабусенько!
 Скажи мені: де я?»
 »В Лебедині, моя пташко!
 Не вставай ти хвора.«
 »В Лебедині? Чи давно я?«
 »Ба ні, позавчора.«
 »По-за-вчора?...
 Стрівай, стрівай!...
 Пожар над водою...
 Жид, будинок, Майданівка...
 Зовуть Галайдою...«

 »Галайдою Яремою
 Себе називас
 Той, що привів.«
 »Де він, де він?
 Тепер же я знаю!...«

 »Через тиждень обіцяється
 Прийти за тобою.«

 »Через тиждень?
 Раю мій, покою!
 Бабусенько, минулася
 Лихая година!
 Той Галайда—мій Ярема!...
 По всій Україні
 Його знають. Я бачила,
 Як села горіли;
 Я бачила: кати Ляхи
 Трусилися, мліли,
 Як хто скаже про Галайду.
 Знають вони, знають,
 Хто такий і відкіда він,
 І кого шукає!
 Мене шукав, мене нашов,
 Орел сизокрилій!
 Прилітай же, мій соколе,
 Мій голубе сизий!
 Ох, як весело на світі,
 Як весело стало!
 Через тиждень? Бабусенько?...
 Ще три дні осталось.

Ох, як довго!...

 »Загрібай, мамо, жар, жар,
 Буде тобі дочки жаль, жаль...«

 Ох, як весело на світі!
 А тобі, бабусю,
 Чи весело?«
 —»Я тобою,
 Пташко, веселюся.«

 »А чом же ти не співаєш?«

 »Я вже одспівала...
 Піду, дзвонять до вечерні.«

 Оксана осталась;
 Пожурилась, усміхнулась,
 Пала на коліна
 І молиться за Ярему
 Щиро, як дитина.

Через тиждень в Лебедині
 У церкві співали:
 »Ісаї ликуй!«
 Вранці
 Ярему вінчали;
 А ввечері мій Ярема
 (От хлопець звичайний!),
 Щоб не сердить отамана,
 Покинув Оксану:
 Ляхів кончà. З Залізняком
 Весілля справляє,
 В Уманщині, на пожарах.
 Вона виглядає;
 Виглядає, чи не іде
 З боярами в гості—
 Перевезти із келії
 В хату на помості.

Не журися, сподівайся
 Та Богу молися!
 А мені тепер на Умань
 Треба подивитися.

Гонта в Умані.

Хвалилися гайдамаки,
На Умань ідути:
«Будем драти, пане-брате,
З китайки онучи!»

Минають дні, минає літо,
А Україна, знай, горить;
По селях плачуть голі діти:
Батьків немає.

Шелестить
Пожовкле листя по діброві,
Гуляють хмари, сонце спить;
Ніде не чуть людської мови;
Звір тілько вис, йде в село,
Де чус трупи.

Не ховали,—
Вовків Ляхами годували,
Аж поки снігом занеслоб
Огрізки вовчі.

Не спинила хуртовина
Пекельної кари:
Ляхи мерзли, а козаки
Грілись на пожарі.
Встало їй весна, чорну землю
Сонну розбудила,
Уквітчала її ристом,
Барвінком покрила;
І на полі жайворонок,
Соловейко в гаї
Землю, убрану весною,
В-ранці зострічають...

Рай та й годі!
А для кого?

Для людей...

А люди?

Не хотять на його й глянути,
А глянути—огудять.
Треба кровю домалювати,
Освітити пожаром;
Сонца мало, рясту мало
І багато хмари.
Пекла мало!...

Люде, люде!
Коли-то в вас буде
Того добра, що маєте?
Чудні, чудні люде!

Не спинила весна крові,
Ні злости людської.
Тяжко глянути; а згадаєм—
Так було і в Трої,
Так і буде.

Гайдамаки
Гуляють, карають;
Де проїдуть—земля горить;
Кровю підпливає.
Придбав Максим собі сина

Аж ось ведуть гайдамаки
Ксьондза езуїта
І двох хлопців.
— «Гонто, Гонто!
Отсе твої діти!»

На всю Україну;
Хоч не рідний син Ярема,
А щира дитина.
Максим ріже, а Ярема
Не ріже—лютуб:
З ножем в руках, на пожарах
І днює й ночує.
Не милус, не минає
Ніде ні одного;
За титара Ляхам платить,
За батька святого,
За Оксану...

Та й зомлів,
Згадавши Оксану.
А Залізняк:—»Гуляй, сину!
Поки доля встане,
Погуляєм!«

Погуляли:
Купою на купі
Од Києва до Умані
Лягли Ляхи трупом.

Як та хмара, гайдамаки
Умань обступили
О півночі; до схід сонця
Умань затонили.
Затопили, закричали:
»Карай Ляха знову!«
Покотились по базару
Кінні »narodowi«;
Покотились малі діти
І каліки хворі.
Гвалт і галас.

На базарі,
Як посеред моря
Кривавого, стойть Гонта
З Максимом завзятым.
Кричать у-двох:
— »Добре, діти!
Оттак їх проклятих!«

Аж ось ведуть гайдамаки
Ксюндза сзуїта
І двох хлопців.
— »Гонто, Гонто!
Отсе твої діти!
Ти нас ріжеш—заріж і їх:
Вони католики!
Чого-ж ти став? Чом не ріжеш?
Поки невеликі,
Заріж і їх; бо виростуть,
То тебе заріжуть!...

»Убийте пса! А собачат

Своєю заріжу.
Клич громаду! Признавайтесь!
Шо ви? католики?«
»Католики, бо нас мати...«
»Боже мій великий!
Мовчіть, мовчіть! Знаю, знаю!«
Зібралась громада.
»Мої діти—католики...
Щоб не було зради,
Щоб не було поговору,
Панове громадо!
Я присягав, брав свячений
Різать католика!...
Сини мої, сини мої!
Чом ви не великі?
Чом ви Ляха не ріжете?...«
»Будем різать, тату!«

»Не будете! Не будете!
Будь проклята мати,
Та проклята католичка,
Що вас породила!
Чом вона вас до схід сонця
Була не втопила?
Менше-б гріха:

Ви-б умерли
Не католиками!
А сьогодня, сини мої,
Горе мені з вами!
Поцілуйте мене, діти,
Бо не я вбиваю,
А присяга!«

Махнув ножем—
І дітий немає!
Попадали зарізані.

— »Тату!« белькотали:
— »Тату, тату! ми не Ляхи!
Ми...« та й замовчали.
— »Поховать хиба?«

— »Не треба!
Вони католики...
Сини мої, сини мої!
Чом ви не великі?
Чом ворога не різали?
Чом матір не вбили,
Ту прокляту католичку,
Що вас породила?...
Ходім, брате!«

Взяв Максима;
Шішли вздовж базару,
І обидва закричали:

»Кари, Ляхам, кари!«
І карали.

Страшно-страшно
Умань запалала;
Ні в будинку, ні в костюлі,
Ніде не осталось,—
Всі полягли.

Того лиха
Не було ніколи,
Що в Умані робилося!
Базиліян школу,
Де учились Гонти діти,
Сам Гонта руйнує:
»Ти поїла моїх діток!«
Гукає, лютує:
»Ти поїла невеликих,
Добру не навчила...
Валіть стіни!«

Гайдамаки

Стіни розвалили;
Розвалили, об каміння
Ксьондзів розбивали,
А школярів у криниці
Живих поховали.

До самої ночі Ляхів мордували;
Душі не осталось.

А Гонта кричить:
»Де ви, людоїди? де ви поховались?
З'єли моїх діток—тіжко мені жити!
Тіжко мені плакати, ні з ким говорить!
Сини мої люби, мої чорнобриві!

Де ви поховались?

Крові мені, крові!
Шляхельської крові, бо хочеться пить,
Хочеться дивитись, як вона чорніє,
Хочеться напитись! Чом вітер не віє,
Ляхів не навіє?

Тіжко мені жити,
Тіжко мені плакати! Праведній зорі!
Сховайтесь за хмару, я вас не займав,
Я дітий зарізав!...

Горе мені, горе!
Де я прихилюсь?

Так Гонта кричав,
По Умані бігав.

А серед базару,
В крові, гайдамаки ставили столи;
Де що запопали, страви нанесли
І сіли вечерять.

Остання кара,
Остання вечеря!

»Гуляйте, сини!
Пийте, поки петься! Бийте, поки беться!«
Залізняк гукає: »А ну, навісний,
Ушквар нам що-небудь, нехай земля гнеться,
Нехай погуляють мої козаки!«

І кобзар ушкварив:

»А мій батько орандар,
Чоботар;
Моя мати пряха
Та сваха;

Брати мої, соколи,
Привели
І корову із діброви
І намиста нанесли.

А я собі Христя
В намисті;
А на ліштві листя
Та листя,
І чоботи і підкови.
Вийду вранці до корови,—

Я корову напою,
Подою,
З парубками постою,
Постою.«

»Ой голо до вечері!
Замикайте, діти, двері!
А ти, стара, не журись
Та до мене пригорнись!«

А хто такий
У чорній киреї
Через базар переходить?
Став, розрива купу
Ляхів мертвих, шука когось.
Нагнувся, два трупи
Невеликих взяв на плечі
І, по-зад базару,
Через мертвих переступа,
Криється в пожарі
За костьолом.

Хто ж се такий?

Гонта, горем битий,
Несе дітей поховати,
Землею накрити,
Щоб козацьке мале тіло
Собаки не їли.
І темними улицями,
Де менше горіло,
Поніс Гонта дітей своїх,

Всі гуляють. А де ж Гонта?
Чом він не гуляє?
Чому не пє з козаками?
Чому не співає?

Нема його: тепер йому,
Мабуть, не до неї,
Не до співи!

Щоб ніхто не бачив,
Де він синів поховав
І як Гонта плаче.

Виніс в поле, геть од шлаку;
Свячений виймає,
І свяченим копа яму.
А Умань' палає,

Світить Гонті до роботи
І на дітій світить.
Неначе сплять одягнені.

Чого-ж страшні діти?
Чого Гонта ніби краде,
Або скарб ховає?
Аж труситься.

Із Умані

Де-де чутъ, гукають
Товариши гайдамаки.
Гонта мов не чуб,—
Синам хату серед степу
Глибоку будує,
Тай збудував...

Бере синів,
Кладе в темну хату,
Й не дивиться, ніби чус:
»Ми не Ляхи, тату!«
Поклав обох, із кишени
Китайку виймас;
Поцілував мертвих в очі,
Хрестить, накриває
Червоною китайкою
Голови козачі.
Розкрив, ще раз подивився...
Тижко-важко плаче:

»Сини мої, сини мої!
На ту Україну
Подивіться!

Ви за неї—

Й я за неї гину.
А хто мене поховає?
На чужому полі
Хто заплаче надо мною?
Доле моя, доле!
Доле моя нещастива,
Що ти наробыла?
На що мені дітій дала?
Чом мене не вбила?

Нехай вони-б поховали,
А то я ховаю!«

Поцілував, перехрестив,
Покрив, засипає:
»Спочивайте, сини мої,
В глибокій оселі!
Сука-мати не придбала
Нової постелі.
Без васильків і без руты
Спочивайте, діти,
Та благайте, просіть Бога,
Нехай на сім світі
Мене за вас покарає,
За гріх сей великий!
Простіть, сини!

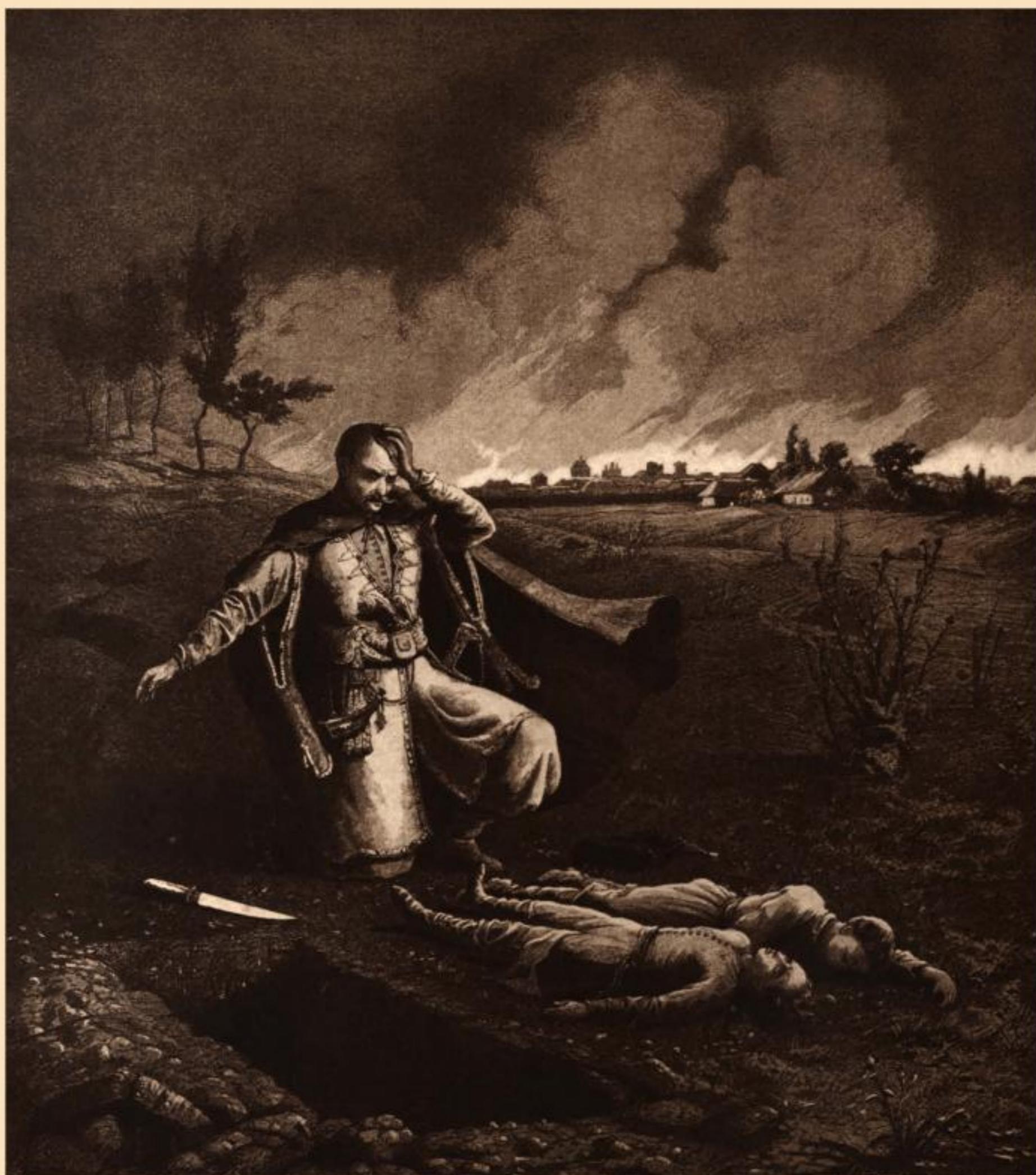
Я прощаю,
Що ви католики!«

Зрівняв землю, покрив дерном
Щоб ніхто не бачив,
Де полягли Гонти діти,
Голови козачі.
»Спочивайте, виглядайте,—
Я швидко прибуду.
Укоротив я вам віку,
І мені те буде!
І мене вбуть... коли-б швидче!
Та хто поховає?
Гайдамаки!... Піду ще раз,
Ще раз погуляю!«

Пішов Гонта, похилившись;
Іде, спотикнеться.
Пожар світить, Гонта гляне,
Гляне — усміхнеться.
Страшно, страшно усміхався,
На степ оглядався,
Утер очі...

Тілько mrіє
В диму, та й сковався.

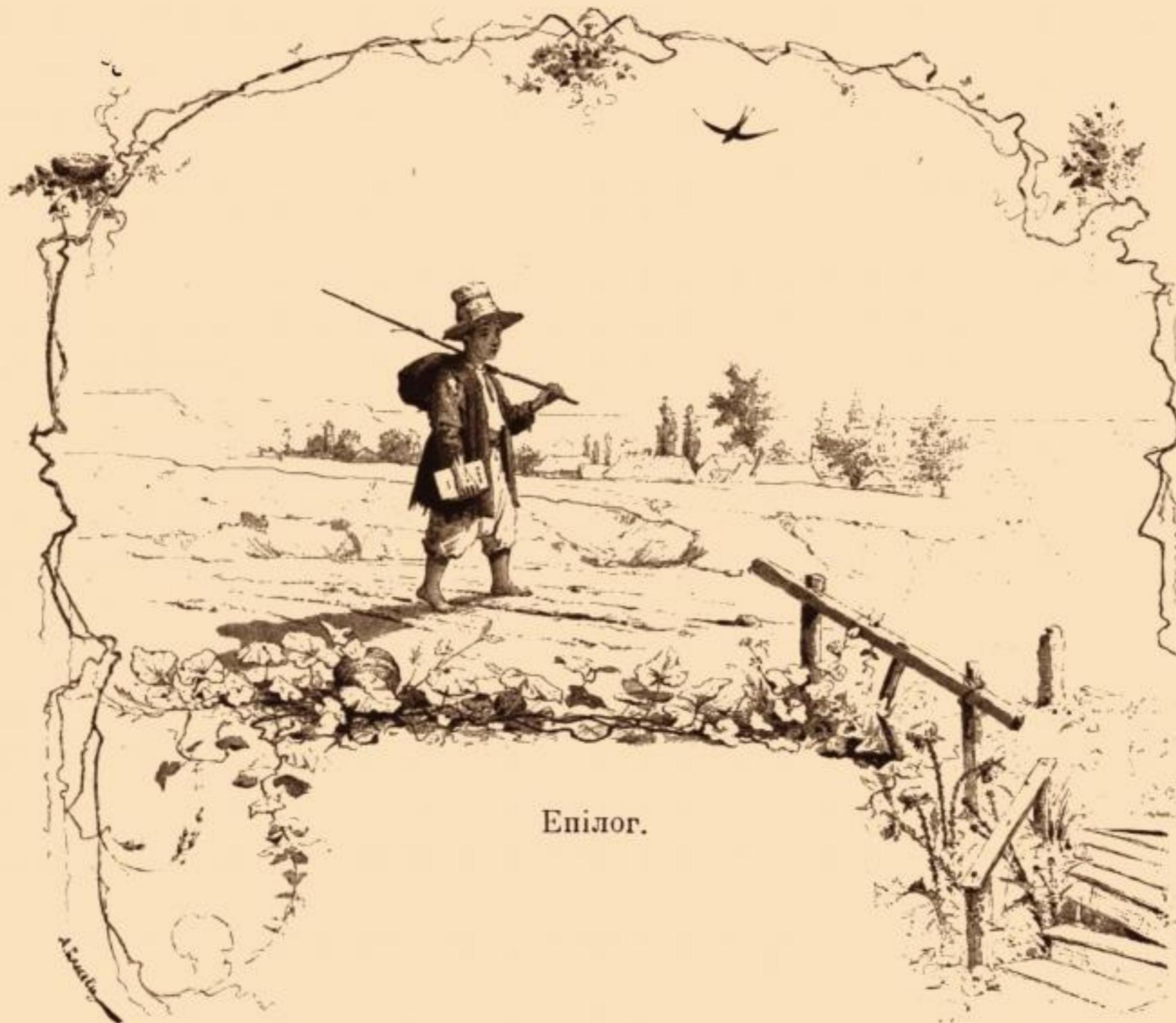

Чого-ж страшні діти?
Чого Гонта ніби краде,
Або скарб ховає?
А ж труситься.

Столітні очі, як зорі, сіяли,
А слово за словом сміялось, лілбсь:
Як Ляхи конали, як Сміла горіла.
Сусіди од страху, од жалю піміли,

Епілог.

Давно те минуло, як, мала дитина,
Сирота в ряднині, я колись блукав
Без свити, без хліба, по тій Україні,
Де Залізняк, Гонта з свяченим гуляв.
Давно те минуло, як тими шляхами,
Де йшли гайдамаки, малими ногами
Ходив я та плакав, та людий шукав,
Щоб добру навчили.

Я тепер згадав,
Згадаю, та й жаль стало, що лихо минуло.—
Молодес лиxo! Якби ти вернулось—
Проміняв би долю, що маю тепер.
Згадаю те лихо, степи ті безкрай,
І батька, і діда старого згадаю...
Дідусь ще гуляє, а батько вже вмер.
Бувало, в неділю, закривши Мінею,
По чарці з сусідом випивши тісі,
Батько діда просить, щоб той розказав
Про Коліївщину, як колись бувало.
Як Залізняк, Гонта Лахів покарав...
Столітні очі, як зорі, сіяли,
А слово за словом сміялось, лілось:
Як Лахи конали, як Сміла горіла.

Сусіди од страху, од жалю німіли,
І мені, малому, не раз довелось
За титара плакать.

— І ніхто не бачив,
Що мала дитина у куточку плаче.
Спасибі, дідусю, що ти заховав
В голові столітній ту славу козачу:
Я їй унукам тепер розказав!

Вибачайте, люди добре,
Що козацьку славу
Так навмання розказую,
Без книжньої справи.
Так дід колись розказував,
Нехай здорон буде!
А я за ним...

Не знат старий,
Що письменні люди
Тії речі прочитають.
Вибачай, дідусю,—
Нехай дають!

А я поки
До своїх вернувся,

Та доведу вже до краю,
Доведу,—спочину,
Та хоч крізь сон подивлюся
На ту Україну,
Де ходили гайдамаки
З святыми ножами,

Поховали, насипали
Високу могилу;
Заплакали, розійшлися,
Відкіля взяліся.
Оден тілько мій Ярема
На кий похилився,

На ті шляхи, що я мірав
Малими ногами.

Погуляли гайдамаки,
Добре погуляли:
Трохи не рік шляхетською
Кровю напували
Україну, та й замовкли:
Ножі пощербили.
Нема Гонти, нема йому
Хреста, ні могили.
Буйні вітри розмахали
Попіл гайдамаки.
І нікому помолитись,
Нікому заплакати!
Оден тілько брат названий
Оставсь на всім світі;
Та й той почув, що так страшно
Пекельнії діти
Його брата замучили,—
Залізняк заплакав
В-перше зроду; слози не втер,
Умер неборака.
Нудьга його задавила
На чужому полі,
В чужу землю положила:
Така його доля!
Сумно-сумно гайдамаки
Залізну силу

Стояв довго.—
»Спочинь, батьку,
На чужому полі!
Бо на своїм нема місця,—
Нема місця волі...
Спи козаче, душа щира!
Хто-небудь згадав.«

Пішов степом сіромаха,
Сльози утирає.
Довго-довго оглядався,
Та й не видко стало;
Одна чорна серед степу
Могила осталась,

Посіяли гайдамаки
В Україні жито,
Та не вони його жали.
Що мусим робити?
Нема правди, не виросла,—
Кривда повиває...
Розійшлися гайдамаки,
Куди який знає:
Хто до-дому, хто в діброву,
З ножем у халяві,
Жидів кінчать.

Така й досі
Осталася слава.

А тим часом стародавню
Січ розруйнували:
Хто на Кубань, хто за Дунай;
Тілько і остались,
Що пороги серед степу,
Ревуть, завивають:
»Поховали дітий наших,
І нас розривають!«

Ревуть собі і ревтимуть,—
Іх люди минули;
А Україна—на-віки,
На-віки заснула.

З того часу в Україні
Жито зеленіс;

Не чутъ плачу, ні гармати,
Тілько вітер віс,
Нагинає верби в гаї,
А тирсу на полі.
Все замовкло. Нехай мовчить:
На те Божа воля!

Тілько часом у-вечері,
По-над Дніпром, гасим
Ідуть старі гайдамаки,
Ідучи співають:

»А в нашого Галайди
Хата на помості!
Грай, море! Добре, море!
Добре буде, галай-да!«

Примітки.

¹⁾ „Енциклопедический лексиконъ” томъ 5. Барская конфедерация i „Historia królewstwa Polskiego”, G. S. Baadtke, tom 2.”

²⁾ Вільшана або Ольшана — містечко Київської губернії, Звенигородського повіту; між Звенигородкою і Вильшаною, по старому шляху.. Боровиків хутір і корчма, де-б то Ярема Байстрюк, а потім Галайда, був у жида наймитом. (Од старих людей).

³⁾ Неунітів ляхи називали схізматами.

⁴⁾ Про конфедератів так росказують люди, котрі їх бачили, й не диво, бо то була все шляхта, з новогем, без дисципліни: робить не хочеться, їсти треба.

⁵⁾ Анахронізм: титара ляхі замучили зимою, а не літом.

⁶⁾ За Гайдамаками ходив кобзар; його називали сліпим Волохом. (Дід росказував).

⁷⁾ Павла Наливайка живого спалили в Варшаві, Івана Остряницю й трийшять старшин козацьких, після страшної муки, розчетвертували й розвезли їх тіла по всій Україні. Зиновій-Богдан і син його Тимофій були поховані в Субботові, коло Чигрина; Чарнецький, коронний тетьман, не доставши Чигрина, од злости спалив їх мертвих. (Георгій Кониський).

⁸⁾ Полковник Богун потопив ляхів в Ингулі. Зиновій-Богдан вирізав 40 з чим-то тисяч ляхів над Росією в Корсуні. Тарас Трясило вирізав ляхів над Альтюю. І та ніч, в которую те трапилось, зоветься Тарасова, або кровава. (Бантиш-Каменський).

⁹⁾ Тарасова Я Варфоломієва ночі одна другої варт на стід римської тіяри.

¹⁰⁾ Так про Чигринське свято росказують старі люди.

¹¹⁾ Третій півні — сигнал. Розказують, що Залізняка есаул, не діджавши третіх півнів, запалив Медведівку, містечко між Чигріном і Звенигородкою.

¹²⁾ Чорний шлях виходив од Дніпра між устями річок Сокорівки й Носачівки Й біг через степи запорожські, через воєводства Київське, Подольське і Волинське — на Червону Русь до Львова. Чорним названий, що по йому татари ходили в Польшу і своїми табунами вибивали траву.

¹³⁾ До Унії козаки з ляхами мирiliся і як-би не єзути, то може-б і не різалися. Єзуїт Посевин, легат папський, перший начав унію в Україні.

¹⁴⁾ Керелівка або Карилівка — село Звенигородського повіту. Червонець, що дав Залізняк хлопцеві, і доси єсть у сина того хлопця, которому був даний; я сам єго бачив.

¹⁵⁾ Село Будища — недалеко од Керелівки; в яру озера і над озером ліс невеликий, зоветься Гупалівчиною, за те, що там Залізняк збивав ляхів з дерева. Льохи, де був захований шляхетський скарб, і доси видко, тілько вже розруйновані.

¹⁶⁾ Лисянка — містечко Звенигородського повіту — над річкою Гнилим Тиличем. Тут зійшлися Гonta з Залізняком і розруйнували старосвітський будинок, Богданом ніби-то будований.

¹⁷⁾ Майданівка — село, недалеко од Лисянки.

¹⁸⁾ Лебедин — дівочий монастир між Чигріном і Звенигородкою.

¹⁹⁾ Умань — город повітовий, губернії Київської.

²⁰⁾ Kawaleria Norodowa, — так звались польські драгуни; іх

тоді було в Умані 3000, і всі були побиті гайдамаками.

²¹⁾ В Умані Гonta убив дітей своїх, за те, що їх мати-католичка помогла єзуїтам перевести їх у католики. Младанович, товариш синів Гонти, бачив з дзвіниці, як вони умерли, і як школярів базиліанської школи потопив Гonta в криниці. Він багато написав об гайдамаччині, але надрукованого нема нічого.

²²⁾ Зрадою взяли ляхи Гонту й страшно замучили. Привезали його в кайданах у польський лагер, недалеко Балти, з одрізаним язиком і правою рукою; Б., польський генерал, так велів зробити, щоб він чого-небудь не сказав на його. Потім кати роздягли його, як мати родила, й посадили на гарячі штаби заліза; потім зняли дванадцять пасів з спини шкури. Гonta повів очима й страшно глянув на Б.; той махнув рукою, — розняли Гонту на четверо, розвезли тіло й поприбивали на середохрестних шляхах. Залізняк, почувши, що так страшно ляхи замучили Гонту, заплакав, занедужав, та й умер; його гайдамаки поховали в степу над Дністром та й розійшлися.

²³⁾ Злодій, розбійник, або гайдамака — таким й осталися гайдамаки по Коліївщині. Такимі їх знають і доси.

ІКІНЕЦЬ